

NORDISKA MUSEET

FATABUREN

1916

HÄFT. 2

KULTURHISTORISK-TIDSKRIFT

UTGIFVEN AF
DR. GUSTAF UPMARK
MUSEETS STYRESMAN

Martin P:n Nilsson, Julklappen	49
Pehr Johnsson, Mat och dryck. Hushållsbestyr i Göinge för en mans- ålder sedan	61
Utdrag ur äldre litteratur: Ett vinterdygn i en torparstuga i Väster- götland på 1820-talet af Claes Joh. Ljungström	74
Smärre meddelanden: Henrik Cornell, Några medeltida sakristiskåp i Norrland	81
Litteratur: Folkloristiska och etnografiska studier. I. Skrifter utg. af Sv. litteratursällskapet i Finland, af N. E. H.; D. Fryklund, Afrikanska musikinstrument i Sundsvalls läroverks etnogra- fiska samlingar, af K. G. Lindblom; H. Grosch, Gammel norsk vävkunst, af M. C-n; Lars Levander, Livet i en äldvalsby före 1870-talet, af Sigurd Erixon	84
Upprop	96

Gåfvor till Nordiska Museet från landsorten insändas under adress Nordiska Museet, Stockholm. I Stockholm kunna de inlämnas antingen i museet eller å Skansen, Djurgården. Vid hvarje föremål böra fyndort och gifvarens namn, titel och adress samt i öfrigt hvarje upplysning, som kan lämnas om föremålets historia eller användning, så fullständigt och tydligt som möjligt angifvas.

Fotografier af kulturhistoriskt, etnografiskt och arkeologiskt intresse (byggnader och byggnadsdetaljer, husgeråd, dräkter, utöfvandet af landtliga sysslor och hemslöjd, idrotter och lekar, forntro-föremål o. s. v.) mottagas med tacksamhet af Nordiska Museet.

Uppteckningar om lefnadssätt, sysslor och bruk i äldre tider samt om folkseder, lekar, forntro och vidskepelser, sägner o. s. v. äro likaledes särdeles välkomna bidrag till museets arkiv för svensk folkkännedom.

Författarne äro ensamma ansvariga för sina uppsatsers innehåll.

Julklappen.

Af

Martin P:n Nilsson.

En folksed må till det yttre vara hur enkel som helst, t. ex. seden att på en viss dag i året sända hvarandra gåfvor, en närmare historisk undersökning af dess ursprung och utveckling kan visa, att dess rötter äro ytterligt intrasslade och olikartade, som just i fråga om julgåfvorna. I vårt land tillkommer ytterligare ett problem på grund af det egendomliga sättet för julgåfvans öfverlämnande, som gifvit den dess egendomliga namn: julklapp. En karakteristisk skildring ger G. Nikander från Åland:

Om julaftonen kom(mer) någon från granngården helt tyst och kastade in en julklapp genom dörren. Folket i stugan skyndade till för att af utanskriften se, hvem som fått gåfvan. Den snabbaste rusar ut för att springa fatt gifvaren. Om det lyckas, säger han dennes namn, så att emottagaren vet, åt hvem gengåfva bör gifvas. . . . Somliga sutto barfota hela kvällen för att vara så mycket snabbare att förfölja gifvarna, »julgubbarna», som ofta voro maskerade, med en afvigvänd svart och hvit skinnpäls eller en långskjorta dragen öfver kläderna. Om det var en kvinna, var hon dock klädd i manskläder. Ibland smög »julgubben» sig upp på vinden, medan förföljaren rusade förbi, och smög sig ned, först då denne åter gått in i stugan.

(Festskrift för Feilberg s. 394 f.)

I min bok om årets folkliga fester har jag försökt ge en förklaring: att julklappen ursprungligen skulle vara en skämtgåfva, däraf skyndsamheten och hemlighetsfullheten vid öfverlämnandet, däraf de beledsagande verserna. Jag skall inte neka, att den första anledningen till denna hypotes, Feilbergs berättelse om flugsmällan, ej var vidare stark, men då Olof Christofferssons meddelande om vissa sydsåkanska, liknande julbruk¹ offentliggjordes i *Fataburen* 1912

¹ Då Doc. v. Sydow i *Folkminnen och Folktankar* 1916 s. 10 synes vilja fatta bruket att gå med grifvoten eller sparfvén som en mera tillfällig yttring af annandagsupptågen, vill jag nämna, att aktuarien Berg meddelat, att båda i Vemmenhögsk härad voro allmänna julseder.

s. 241 ff., ansåg jag, att den fått en så pass god bekräftelse, att den kunde tåla vid en diskussion.

Helt nyligen har docenten v. Sydow benäget ställt till mitt förfogande ett par intressanta meddelanden från Dalarna och Norrland:

Julbocken går omkring med horn och fårskinnspäls och kastar in genom dörren små julklappar, innebärande en pik åt mottagaren. (Malung.)

Man skickar en julklapp till en, som springer med skvaller, en afhuggen kalfsvans (ett mycket vanligt bruk), eller man syr fast en byxknapp i baken på något hans plagg, sveper detta i ett paket och skickar honom.

(Vindeln, Västerbotten.)

En invändning, som alltid kan låta höra sig, är att dessa folkliga bruk först äro upptecknade i vår tid. Deras ålder är oviss; man kan således antaga, att de äro härledda ur julklappen. Den invändningen kan jag i själfva verket ej komma öfver med det mig till buds stående materialet. Jag kan blott hänvisa på att äfven julklappen är ung, ej fullt två århundraden gammal, och att den folkliga seden med skämtsamma julgåfvor är tämligen utbredd och har gamla förbindelser.

Från Gälds härad omtalade jag seden att »gå med julaknutan». Julaknutor *in corpore* finnas i Kulturhistoriska Museet i Lund:

»Julaknutorna» B från Gälds, hvilka försedda med lämpliga inskriptioner tjugonde dagen sändes rundt i byn, en från hvarje gård, för att slutligen hamna på utgångspunkten. Hufvudändamålet var att erhålla riklig traktering.

(Vägledning i K. M. 1888, s. 21.)

De till den af Svenska Dagbladet nyligen föranstaltade folksedtäfningen inkomna uppteckningarna, som publicerats i julas, ha bl. a. medfört några exempel äfven på detta bruk. I Halland förekom det vid Knut.

I östra delen af Voxtorps socken var det brukligt att på Knutsdagen af halm och gamla kläder m. m. tillverka en figur i kroppsstorlek, som kallades julagubbe eller Knutsgubbe. Den skjutsades eller bars under mycket skämt från gård till gård och by till by. Under påhälsningarna i gårdarna begåfvades »Knut» med diverse extra persedlar såsom käpp, brännvinsflaska med glas, snusdosa o. s. v. Ibland var han äfven försedd med »pass» och skriftliga rekommendationer af skämtsamt slag. Ej sällan kom han som en tjuf om natten och uppställdes af varsamma händer utanför ingångsdörren, där han i den tidiga morgonens bleka halfdager satte hela huset i skräck med sin grymma uppsyn och sin hotfullt höjda påk.

(Oskar Sjunneson, Sv. Dagbl. d. 25 dec. 1915.)

Äfven i mellersta Sverige förekommer bruket, och här användes en ursprungligare figur, en halmdocka.

I Söderfors skogsbygd brukade ungdomen under julhelgen — jag vill minnas anandag jul på kvällen — gå ut förklädd och medhafva ett litet förråd dockor af halm, som de praktiserade in till misshagliga familjer. Antagligen skulle dessa halmgubbar föreställa »bortbytingar» eller kanske onda tomtar. Jag blef aldrig i tillfälle att se dessa halmgubbar, ty mottagarna brände fortast möjligt upp dem och höllo tyst med gåfvan.

(Alfred Vernborg, Sv. Dagbl. d. 25 dec. 1915.)

På juldagens kväll uppvaktas flickorna med halmgubbar, som slängas in genom köksdörren, allt under det de kastande ila bort och gömma sig undan upptäckt af de i hast efter dem ilande tärnorna. Hvarför de göra så, är mig obegripligt, ty bli de ej uppvaktade med dessa halmfästmän, äro de visst ej nöjda, och dock låtsa flickorna förtrytelse, då de kastas in, och skynda att upptäcka den skyldige.

(Lillhärad och Skultuna, Västmanland; »Una», Sv. Dagbl. d. 15 jan. 1916.)

Julaftonen gjordes af halm en julbock, som kastades in till grannarna.

(Åland, G. Nikander i Festskrift för Feilberg, s. 395.)

Äfven i Norge i en by i närheten af Mandal förekom ett bruk, som mycket liknar det halländska. Man förfärdigade af en stock bilden af en bock, som ungdomen under julnatten uppställde framför det ena eller det andra huset, så att den var det första, som dess invånare fingo se på juldagsmorgonen.¹

Tiden varierar, men gemensamt för dessa sist anförda bruk är, att »gåfvan» är en af de figurer, som sedan gammalt spelade en roll vid julen och så småningom, som många underrättelser visa, så förlorat sin ursprungliga betydelse, att de blifvit leksaker: halmgubbarna (burmännen) och bocken.

Emellertid skulle dessa notiser, ehuru de synas bekräfta min åsikt, ej ha föranlett mig att återkomma till frågan, i synnerhet som jag förmodar, att Nordiska Museets folksedsarkiv, som tyvärr är en nattresa aflägsat, innehåller åtskilliga andra exempel på seden. Där emot har jag haft fördelen att kunna använda en annan, äfven för folksedsforskningen mycket gifvande, men tyvärr af folkloristerna vanligen förbisedd samling, de för Svenska Akademiens Ordbok gjorda excerpten,² och dessa gifva med afseende på julklappens ålder en så klar bild, att de förtjäna att framdragas.

Nyårsgåfvorna äro som bekant äldre än julgåfvorna och synas ha hållit sig längre i Sverige än i Danmark. Troels Lund³ anför

¹ Mannhardt, Ant. Wald- und Feldkulte, s. 194.

² Min tacksamhet för tillåtelsen att använda samlingen kvitterar jag kanske bäst med en hänvisning på att den äldre litteraturen är mycket fullständigt excerperad och att samlingen med det största tillmötesgående är tillgänglig för intresserade forskare.

³ Dagligt Liv i Norden, Folkeudgave VII, 23 ff.

en mängd exempel på julgåfvor i Danmark från senare hälften af 1500-talet; från Sverige anför han blott ett exempel på gåfvoutdelning, och det nyårsdagen; det engelska sändebudet Whitelocke utdelade 1654 sådana till drottningens drabanter och betjänter efter landets sed. Emellertid voro julgåfvor, men af ett visst bestämdt slag, redan på öfvergången från medeltiden ej obekanta i Sverige.

Det fanns äfven ett slags bröd, som är rundt, tjockt och långt som ett fem-års barn. Under de dagar, då Kristi födelse firas, utdelas detta öfverallt till skänks, äfven till fullständigt obekant folk, tillika med annan hugnelig välfägnad och kärleksbevisning, värdig en sådan högtid. (Olaus Magnus, Hist. de gent. sept. XIII, 17.)

Man ville låta vänner och andra smaka på julbrödet, liksom man senare gick omkring i byn och bjöd sina vänner julölet att smaka på.

Det är således julkosten, bröd och öl, som går som gåfva, möjligen ett minne af det fordom gemensamma julgillet. Jultigget sammanhänger härmed, liksom det sammanhänger med de gåfvor, som gåfvos åt underordnade, i Sverige nyårsdagen, i Danmark julafton. Omväntd erhöllo också öfverordnade gåfvor. Det har gått här liksom i Rom, där Kalendegåfvorna öfvergingo till en skatt, ibland i penningar:

Stadz Capellanen H. Måns Colliander insinuerar en skrift angående några Borgare som ej efter wanl. betalt honom sin Juhlöre. (Växjö rådsturätts protokoll 1715, s. 74.) men ursprungligen och vanligen in natura.

Särskildt prästerna gjorde anspråk på julkost, ehuru det ej alltid erkändes. Enligt Åbo konsistoriums protokoll s. 359 (år 1659) klaga några bönder i Tötsala, att deras pastor tager mer af dem än honom bör, bl. a. julakost. I Murenus' visitationsprotokoll af 1657 heter det s. 342:

Almoghen uthi Hammarland cum annexa bewilljadhe till hospitalet äth the fatighe een liten juullkäst, sedhan the haffua inghen sielfwe att kasta uppå.

I Lappland blef det lapparnas regelbundna gärd till sin själasörjare; P. Högström¹ och Wetterstedt² omtala, att pastor af hvar skattlapp erhåller i julkost ett lispund kött eller fisk samt en renost efter hvar trettonde renko.

¹ Sveriges Lapmarker (1744 ?), s. 232.

² Resa genom Sveriges och Norges lappmarker (1822) I, 194.

Julkosten var också en del af aflöningen för folk i blygsammare ställning. Enligt Hülphers¹ aflönades brandvakterna med 16 skillingar i månaden, klädespersedlar, julkost och något drickspengar af hushållen.

Nyårsgåfvor som vängåfvor voro emellertid äfven en vanlig sed; i litteraturen nämnas de i senare hälften af 1500-talet.

Vij önske edher till nyåhrsgåffw
Gudz nåd och wenskap.

(Nyårs Minne 1569; 2 saml. IX, 163.)

Til en nyåhrsgåffve vil iag ödmuikeligen skenke min edle Jungfru ett blomster, som wäl tiener at stölia och inbinda uthj en Ehre Krantz nämliga negliker.

(Sv. Synodalakter (1586) II, 49.)

Schroderus nämner i sin Comenius (1639) s. 879 till textens »Neujahrgaben», att man sänder »bekantom wännom Nyåhrsgåfwor».

Rätt intressant är det att se, att våra skämttidningars satiriska julklappar då motsvarades af likadana nyårsgåfvor. Det heter t. ex:

Du som full utaf politiskt väder alltid klandrar,
Dig jag äfven med en julklapp gläder,
Du af mig ett munlås får.

(Allm. Journ. 1814, nr 299, s. 3),

men Wivallius, som skrifvit en smädedikt mot de kejserlige, kallar den »een Nyårsgåffwa för bewiste wällgerningar».²

Fram på 1700-talet börjar julklappen att konkurrera med nyårsgåfvan. Det äldsta belägget är en julklappsvers med öfverskriften »Julklappsband på en mössa» i fru Nordenflychts Qwinligt Tankespel (1746) s. 157. Ordet var dock då fullt kurant, som dess förekomst i sammansättning visar och kort därpå följande citat:

Lysander skickar Er en julklapp. (Posten 1768 s. 367.)

En mindre fägnasam julklapp war det, at Ella hemmanet N. 1. blifvit afbränt in Nov. (Bref i Ågerups arkiv 9/1 1784); det upptages också i Linds svensk-tyska ordbok 1749. Dock läser man s. v. Christ:

Ein heiliger Christ, eine Gabe zum heiligen Christ, eine Weihnachts-Gabe für die Kinder und das Gesinde, en Juhl-gåfwa för barn och tjenste-folk,

och s. v. Christ-Geschenk:

ein heiliger Christ, en Juhle-gåfwa.

¹ Sv. städer (1778) I, 71.

² Dikter (1631) s. 21.

Samma fru Nordenflycht skrifver:

Den Högste täks Er endast gifwa
En ymnog tid, som witne har,
Hur säll Er Nyårsgåfwa war.

(Qwinligt Tankespel (1746—7), s. 86.)

I en redogörelse för Dissertations sur l'origine des Étrennes heter det:

Nyårsgåfvor äro numera brukliga endast bland tjänstefolk nästan, hvaremot Julklappar ibland vänner och förnämt folk blifvit mera gängse.

(Sv. Merc. 1762, s. 6.)

Detta vittnar om striden mellan bruken, men får tas *cum grano salis*, ty så sent som 1780 skrifver Kellgren till grefvinnan Mejerfelt:

Det var det värf, som nu vår Jofurs omsorg väckte,
Att dela Nyårsgåfvor ut,

(2 Saml. 8:45.)

och Höpken nämner båda i samma andedrag, då han skrifver till Linné år 1768:

at få bref och tidningar ifrån Hr Archiatern är en behagelig julklass och nyårsgåfva för mig.

(II, 19.)

Märkvärdig är den pedagogiska anstrykning, som julklapparna till barn då ha. Den är känd ur det bekanta stället ur riksrådet Carl Bondes memoarer (s. 13). Hans far brukade föranstalta en sträng examination med gossen, i synnerhet julafton. Därefter öppnades dörren till matsalen, där julgranen var tänd, »och däromkring voro våra julklappar uppstādade på ett bord». En bok i det Reuterholmska arkivet har på pärmen en anteckning af G. A. R.:

Under min k. Herr Fars inspektion har jag . . . 1772 genomgått denne Historie, som mig till en åminnelse däraf och då till Julklapp blef förärad samma år.

(E. G. Palmén i Hist. arkisto IX, 299.)

På 1800-talet äro nyårsgåfvorna försvunna; de citat som omnämna julklapparna bli talrikare, men äro vanligen intetsägande. Anmärkningsvärdt är, att julklappsverserna ofta omnämnas som ett själf-fallet tillbehör, t. ex. af Crusenstolpe¹ och F. W. Scholander.² Värde att anföra är följande skildring:

Julklappar utdelades på två sätt, dels medelst deras inkastande genom dörren från förstugan, som gränsade intill salen, där familjen var församlad, och dels genom

¹ Morianen (1841) III, 125.

² I ett bref till J. G. Arsenius den 3 jan. 1872 (III, 144).

»julbocken», hvilkens roll utfördes af en vid gården anställd f. d. soldat, »gubben Ahl», han var utklädd i en vänd fårskinnspäls och stora horn samt galopperade omkring salen, hvarunder han ringde med en klocka en stund, innan han ur en påse kastade ett paket på golfvet.
(Cronholm, Minnesblad (1908), s. 26.)

Julbocken uppträder nu vanligen helt enkelt som lastdjur för julklappskorgen.¹ Han hade som bekant också upptagits i djäkne-gången. »Helig Christ» och »Jule-Bocken» nämnas såsom afskaffade 1737,² men ännu 1777 klagas det öfver att

en hop Gåssar gå omkring på Gatorne med oskickeliga uptåg af Stjernan och den så kallade Juhlebåcken,

(Karlsson, Blad ur Örebro Skolas äldsta hist. I (1871), XXXVIII.)

och bruket upphörde i själfva verket först på 1800-talet.³ Härigenom har han blifvit populär hos barnen,

Julbocken kommer och han går,
Barnen ömsom glädja sig och rysa,

(Tegnér II, 267.)

samt också tidigt kommit i sällskap med från Tyskland importerade figurer, som ömsom skrämde, ömsom begåfvade barnen. Lind, tysk-svensk ordbok räknar upp under Ruprecht (1749)

Juhl-bock, robberknekt, barnaskrämsel, busen;

förvrängningen »robberknekt» visar, att denna figur upptagits i svenskt folkbruk.

De anförda vittnesbörden visa, att seden och ordet julklapp först uppträda i början på 1700-talet och under hela detta århundrade konkurrera med nyårgåfvorna, det äldre bruket, som här och där på landsbygden fortlefvat ännu längre. Julgåfvor äro dock bekanta från äldre tid, men de äro af annat slag, julkosten, och ha ej heller regelmässigt utdelats just på julaftonen.

I början af medeltiden erhöll konungen den honom skyldiga skatten in natura. Han måste därför resa omkring i provinserna med sitt följe för att upptaga och förtära den. Ur de norska konungasagorna är det bekant, att konungen om julen höll ett stort gästabud,

¹ T. ex. Ödman, Hemma och borta (1896), s. 15; Lagus, Från pojåkären (1904), s. 42.

² Scherping, Cober, 2:32.

³ Jmf. Skolgång och Djeknegång (1868), s. 62.

en *jólaveitzla*, och till det ändamålet måste han på den ort, där han ämnade »dricka jul», erhålla särskildt rikliga naturagärder; de heta *jólagjöf* och nämnas som en konungen tillkommande gård. I Sverige har förhållandet förmodligen varit liknande. Naturaprestationerna öfvergingo sedermera till en penningskatt: »Julagestning iiiij mrk.» uppföres på Gustaf Vasas tid i rikets räkenskaper.¹ Julgåfvor in natura erhöles äfven andra underordnade tjänstemän, särskildt prästerskapet, som erhöles offer. För dylika halft frivilliga afgälder som julkosten synes man särskildt ha räknat på den vid de stora helgerna stegrade frikostigheten. Äfven dessa naturaprestationer förvandlades tidigt i penningar. Redan i den skånska stadsrätten från slutet af 1200-talet heter det:

tha a giælkare thiuf at halde fore paske peninge och fore iule peninge.

(IV, 11.)

Hur segt ett bruk, äfven sedan lagen längesedan upphäfts, kvarleffer, visas däraf, att häradstjänaren, som hade häradshäktet omhand, ännu för en mansålder sedan i Vemmenhögs härad vid julen gick omkring och erhöles en kappe säd i hvar bondgård.² De naturaprestationer, som varit bundna vid julen, ha naturligtvis icke varit fästa vid en viss dag; det ligger i sakens natur, att de bringas kort före julens och julgilletts början.³

Däraf kommer vanan att ge gåfvor om julen, som stärkes af den rikliga tillgången på mat och dryck och den naturliga frikostigheten vid helgen. Grannar och vänner skicka hvarandra julbröd och julöl att smaka. Seden leffer kvar ännu som jultiggeriet på landsbygden. Den kan lämpligen benämnas med det gamla namnet *julkost*.

Därjämte förekom den från utlandet importerade seden att utdela gåfvor på den julianska kalenderens nyårsdag. Den förekommer redan i de isländska sagorna och härstammar från den romerska Kalendefesten med dess gåfvor. Söder om Östersjön synas under medeltiden blott nyårs-, ej julgåfvor vara bekanta. Nyårsgåfvor

¹ Rikets ränta 1530—3, 96, tryckt i Hist. handl. XI:1.

² Han pretenderade dessutom, att byns ålderman skulle forsla hem den insamlade säden åt honom. (Meddelande af aktuarien Berg.)

³ Jag måste nöja mig med dessa antydningar. Ett närmare ingående på saken måste ju medföra en behandling af hela det medeltida skatteväsendet.

som vängåfvor ha också eröfrat Sverige och äro härskande under 1500- och 1600-talen, då äfven gåfvor, som egentligen äro allmosor eller drickspengar, utdelas på nyårsdagen. I Danmark förekommer däremot under samma århundraden en dylik gåfvoutdelning på julaftonen. De af Troels Lund anförda exemplen höra till största delen till kategorien julkost. Att i Danmark dessa gåfvor till underordnade och andra ej som, åtminstone i de högre skikten och städerna, i Sverige öfverflyttades till nyåret, berodde väl delvis på inflytandet af en ny art af julgåfvor.

För hundra år sedan klagar en rimmare:

Fördömda bruk att julklapp gifva,
Tyranniskt, svenskt och dumt.

(Journ. f. litt. o. theater 1811, s. 1200.)

Rimmaren har fallit för frestelsen att framställa det, som misshagar hans vishet, som svenskt, men som det händer med orätt. Julpresenter af det slag, som förekommer sedan 1700-talet, äro import. Jag känner lifligt behovet af en bredare grundval än den ej alltför omfattningsrika materialsamling,¹ som står mig till buds och som jag ej förmår effektivt komplettera. Det synes mig dock, att man af detta, åtminstone hypotetiskt, kan draga vissa slutsatser.

Under hela medeltiden nämnas i Tyskland blott nyårgåfvor, hvilka åtminstone halfvägs äro en afgäld. Gåfvor utdelade på julaftonen påträffas för första gången i Alssos omkring 1400 författade *Consuetudines*. Julaftonen kallas efter gåfvorna *largum sero* (den frikostiga aftonen). Detta latinska uttryck är en öfversättning af ett tjeckiskt (*štědry večer*); seden att gå omkring och sjunga och samla in gåfvor julafton och nyårsafton kallas *calendizare*, äfven anföres en vers af en tjeckisk *koleda*-(Kalende-)visa.

På slaviskt område har Kalendefestens namn och i stor utsträckning dess bruk öfverflyttats på julaftonen och julen. Alssos skildring visar påtagligt, att nyårsbruk och nyårsöfvertro här öfverflyttats till julaftonen. Den som ej gifver eller mottager en gåfva den aftonen skall inom året råka i olycka; man håller handen i fickan och rör om bland mynten för att ej fattas pengar under året.

¹ I hufvudsak Tille, *Gesch. der deutschen Weihnacht*, 189 ff.

I de katolska länderna förekomma två nära hvarandra liggande gåfvodagar. Dels fortleva de romerska Kalendegåfvorna, *étrennes*, *strenæ*, dels erhålla barnen gåfvor på den helige Nikolaus' dag, den 6 december. Protestantiska präster ha på 1500-talet fördömt detta senare bruk som papisteri och sökt öfverföra gåfvorna till julaftonen, på det att barnens sinnen ej skulle vändas till helgonen utan till Kristus, som är alla goda gåfvors gifvare. Det äldre tyska namnet på julklappen, *heiliger Christ*, synes mig bevara en erinring häraf. St Nikolaus var ett skol- och barnhelgon. Julgåfvan har också i äldre tid en stark pedagogisk anstrykning. Till *Christbürden* på 1500-talet bifogas en *Christrute*. Detsamma gäller om de figurer, som i Tyskland gå omkring på julaftonen och ömsom risa, ömsom beskänka barnen. En afläggare af denna sed tycks redan i slutet på 1500-talet ha trängt upp till Danmark (jultallriken).

Senast på 1700-talet har en import hit af tyska julbruk ägt rum. Därom vittnar förvrängningen »robberknekt» för Ruprecht Knecht. Lloyd, s. 100, omnämner spögubben Ruprecht Knecht och beskyddaren Kinkeljes (Kindlein Jesus) som ett svenskt bruk; dess ålder är tyvärr oviss. Ofvan har framhåfts, att barnens julgåfva på 1700-talet har en stark pedagogisk anstrykning; vittnesbörden häröra från grefve Bonde och Reuterholm, således från de högsta samhällsskikten, där främmande bruk först vinna insteg.

Min hypotes är nu den, att detta från Tyskland importerade bruk af julgåfvor utlöst det svenska. Bruket utbreder sig uppenbart liksom julgranen från de högre klasserna till de lägre.¹ Det gamla bruket att ge hvarandra julkost kan ha hjälpt till dess utbredning. Men formen för denna utifrån lånade sed att dela ut gåfvor på julafton ha de högre klasserna, som ännu stodo i närmare beröring med folket, öfvertagit från ett inhemskt folkligt bruk, att kasta in till grannen eller ställa upp framför hans dörr en af de af ålder brukliga halmfigurerna, en gubbe eller en bock. Detta var ett julkämt, som kunde förekomma när som helst under helgen. Gifvaren gaf sig till känna med ett slag på fönstret eller dörren och försvann därefter snarast möjligt. Denna form har öfvergått på jul-

¹ Jmf. de ofvan anförda notiserna från Åland, Lloyd s. 93 o. a.

aftonens gåfvor öfver hufvud, som däraf fått namnet julklapp. Särskildt intressanta äro de åländska bruken. På julaftonen kastades en halmbock in till grannarna; det är det äldre bruket. Anf. st., s. 392, heter det, att julgran och moderna julklappar kommit i bruk för fyrtio år sedan. Det utsäges ej direkt, men man får väl återfinna dessa moderna julklappar i det ofvan, s. 49, anförda citatet. Julbocken som lastdragare för julklapparna vittnar möjligtvis också om sammanhanget; han är, som vi ofvan sett, rätt gammal. Förut var julbocken själf julklappen; sedan gåfvorna blifvit andra, blef han julklapparnas öfverbringare.

Som ett tillägg kan jag ej afhålla mig från att nämna en gissning till julgranens ursprungshistoria, som jag blott antydt i »Årets folkliga fester» s. 79, men allt kraftigare framställt sig för mig. Som halfvuxen pojke, innan jag ännu hade en aning om alla dessa seder, har jag en gång gjort i ordning ett ris, hängt alla slags godter i det och gifvit det i födelsedagspresent åt en liten flicka. Nyligen har jag läst eller hört talas om samma skämt. Jag anför detta för att visa, huru nära ris och gåfvor hänga ihop, när det gäller barnen. Christrute jämte Christbürden inbjuder direkt till samma kombination. I Sydtyskland hade man ett julris, motsvarande fastlagsriset, som drefs i vatten, så att det fick gröna löf till julen. Ett sydtyskt träsnitt från slutet af 1700-talet, som kallas das Weihnachtsgeschenk, visar en knippa löfvade grenar, som stå i ett kärl med vatten; gåfvorna hänga i dem.¹ Bilden är icke ensam i sitt slag. Skulle här ej kunna vara en af utgångspunkterna för julgranen?² Populär har den blifvit just som barnens träd och i förening med gåfvorna.

¹ Afbildadt i »Årets folkliga fester», s. 69.

² Ernst H. L. Krause meddelar i Globus 70 (1896) 388 följande från tiden omkring 1600: »Wie Jos. Gény aus der Beckschen Chronik mitteilt, wurden am Christabend in der Herrenstube zu Schlettstadt »Meyen« (d. h. Festannenbäume) aufgerichtet und mit Äpfeln und Oblaten geziert, und von dieser Feier zogen die Mitglieder der Stube, zu denen auch Geistliche gehörten, zur Mette. Am Dreikönigstag kamen dann die Kinder »die Meyen schüttlin«, also die Tannenbäume zu plündern.» Det synes mig, som man med »Meyen« snarare hade att förstå löfvade majgrenar än julgranar; i hvarje fall uppträder redan här sambandet mellan julträdet med dess gåfvor och barnen, liksom i Dannhauers skildring från Strassburg i midten på 1600-talet (Tille, anf. arb. s. 259), men i denna säges julträdet uttryckligen vara en gran.

Det gapar en stor lucka i tiden mellan de äldsta notiserna om julgranen i Strassburg från början af 1600-talet och de därpå följande långt in på 1700-talet — när **Elsass** ånyo blef tysk provins 1871, var julgranen bortglömd och infördes på nytt —, och än vidare råder det egendomliga förhållandet, att när julgranen börjar sitt segertåg, är den en speciellt protestantisk sed. Under den här antydda synpunkten passar den förträffligt in i den pedagogiska miljö, hvarmed protestantismen omgifvit barnens julafton. I samma pedagogiska miljö träffa vi julgranen i vårt äldsta svenska vittnesbörd, riksrådet Bondes. Dess höga ålder bereder allvarsamma svårigheter; mig synas de minskas, om det ställes in i det här omhandlade sammanhanget. Men för att riktigt vinna hjärtan måste julträdet lägga bort skolmästarrefasonerna; det har återvändt till ursprunget och lånat form och färg från andra julträd och majträd. Så har det blifvit, hvad det är för oss alla.

Mat och dryck.

Hushållsbestyr i Göinge för en mansålder sedan.

Af

Pehr Johnsson.

Ett af de mera intressanta kapitlen i vår gamla bondekultur och på samma gång äfven ett af de minst behandlade är onekligen det, som berör mat och dryck. Medan man i ord och bild sökt åskådliggöra, huru man bodde och klädde sig, är det endast ett ringa fåtal af våra kulturhistoriska författare, som berört den annars nog så viktiga frågan om mat och dryck, och har detta någon gång skett, ha samma anteckningar oftast blifvit gjorda med afseende fästadt vid de materiella förplägningarna under gillen och högtider. Däremot har man mera knapphändigt berört en sådan viktig sak som de hvardagliga mat- och hushållsbestyren. Vi skola därför i det följande något beröra dessa, sådana de tedde sig för några tiotal år sedan i författarens hembygd — Göinge i Skåne. Själf utgången från ett bondehem därstädes har jag varit i lifligt tillfälle att under min barndom och ungdom studera dessa förhållanden, sådana som de då ännu med få förändringar tedde sig. Och med afseende på äldre tider, från början och mediet af 1800-talet, har jag erhållit lifliga skildringar därom af föräldrar och morföräldrar.

De dagliga måltiderna

voro i regel fyra till antalet — frukost, middag, merafton och kväll. Under vintern, då tröskningen med slaga pågick, åt man dessutom ännu en måltid — davern — som man jämväl brukade under höst och skörd («skyr»). Måltidstimmarna voro under vanliga förhållan-

den: klockan 6 frukost, 12 middag, 4 merafton och 9 kvällsmat. Vid tillfällen då man åt fem måltider: klockan 4 frukost, kl. 9 daver, kl. 1 middag, kl. 4 merafton och kl. 9 kvällsvard. Tröskningen började senast klockan tre, och det var en allmän sed, att man skulle tröska ett par »lägg», innan man erhöll någon förplägnad. Vid hösten började man äfvenledes arbetet, så snart gryningen inträdde, och beträffande vårarbetet har man ännu ett ordspråk bevaradt som säger, att »det var en dålig dräng, som icke kört ned en half tunna korn, innan han åt frukost». Detta visar nogsam, att man var uppe med solen. Nu 85-årige skogvaktaren Anders Andersson i Emitslöf har också för förf. berättat, att då han i sin ungdom var fördräng på Tomarp, som då var underlydande Råbelöf, brukade dåvarande ägaren till nämnda gård rida omkring för att vid soluppgången »taga sitt folk på sängen». Och kom han jämväl vid ett dylikt tillfälle till det närmare en half mil från hufvudgården belägna Tomarp för att göra detta; men Anders och hans kamrater hade vetskap om förfaringssättet, hvarför de vid godsherrens ankomst redan hade ryktat hästarna och stodo färdiga att rycka ut. Han skulle nu se efter om pigorna voro vakna, men möttes han i förstugan af sopor från innanför belägna rum. Han förnam då, att äfven de varit tidigt uppe, och belåten med hvad han sett här, fortsatte han sedan till andra i närheten belägna gårdar.

Det var emellertid icke allenast vid de större bruken, som man började arbetet så där tidigt, utan äfven vid bondgårdarna begagnade man samma sedvana. Det var därför ganska naturligt, att måltiderna fingo vara många och att matfrågan spelade en ingalunda oväsentlig roll i den allmänna hushållningen. Ett gammalt skånskt ordspråk har också talat om »möen mad o god mad o mad i rättan ti», hvilket torde utgöra en borgen för att man inom nämnda provins sedan gammalt ägnat icke ringa uppmärksamhet åt mat- och magfrågan.

Sedan vi här redogjort för de olika måltiderna och benämningen af dessa skola vi öfvergå till skildringen af de rätter, som vid dessa brukade förekomma. Icke sällan voro dessa ganska enformiga. Till frukosten, då denna afäts vid 4- eller 5-tiden på morgonen, brukade

man ha smör och bröd samt flott eller, som man här kallade detta — »fett» — samt ost. Kaffet var ännu icke kommit i bruk, hvarför man i stället under vintertiden begagnade ölost, en dryck, som bestod af hälften svagdricka och hälften mjölk. Man ansåg, att denna var synnerligen värmande och närande. På brännvin sparade man icke under denna husbehofsbränningens tid, då varan ännu såldes för tolfskilling kannan. Minst en, understundom två supar, serverades åt tröskmännen. Flaskan med Gustaf III:s eller Karl XIV Johans namnchiffer stod i hörnskåpet, och var icke husbonden själf uppe, hade drängarna eller torparna att själfva servera sig. Den ansågs emellertid vara en lat husbonde, som icke var den förste i gården. När slagan började gå, skulle också pigorna stiga upp för att sätta spinnrockar och väfstolar i gång. Husmodern brukade ofta räkna med dem i detta afseende. Vissa lockar »hör» (lin) skulle vara spunna och vissa alnar väf väfda, när det ändtligen blef dager. Förhållandena voro i detta afseende så olika våra, som de kunna vara.

Davern (dagvarden), som den andra måltiden i ordningen för dagen benämndes i Göinge, ehuru denna bort vara den första, var af mera bastant beskaffenhet. Denna bestod antingen af stekt potatis eller också af stekt potatisgröt. Mera sällan förekom kokt potatis, ehuru sådan naturligtvis icke heller saknades. Den stekta potatisen var sönderhackad i små bitar, samt stekt i flott, hvilket man erhöll, när man stekte det fläsk, som man åt till potatisen. Sak samma med gröten. Den senare var vänd, så att den var brynt på båda sidor. Denna bryning kallades »skoa» och åts med begärlighet. Alla sökte komma åt så mycket som möjligt af denna. Kopparjärnet¹ ställdes midt på bordet, och bestod hushållet af många personer, hade man ett sådant vid hvardera ändan. Man tog nu en sked potatis eller gröt på järnet och sedan därefter en sked mjölk i det bredvid detta stående glaserade lerfatet. Alla åto ur samma järn och samma fat. Ibland, om mjölkstillgången var ringa, slog man hälften dricka bland denna (»drickablanning»). Antingen det var det ena eller andra gick det i regel under den vanliga benämningen »vått».

¹ Järn kallades i Göinge det flatbottnade stekkäril, som man använde i hushållet, detta äfven om kärlet ifråga var af koppar.

De tider af året, då man icke åt daver, använde man i hufvudsak samma rätter till frukosten. Icke sällan förekom lingon eller »krösenasyлта», som man brukade säga, som en förrätt vid denna. Lingonsylten var uppblandad med mjölk, dock så tjock, att den liknade välling. Man skar sedan det grofva, mjuka brödet, som här alltid begagnades i tunna flisor, stack fällknifven in i dessa och doppade dem i lingonkoppen. På så sätt lyckades man ofta »locka ned» stora kvantiteter bröd.

Hade man nykokt potatis till frukost eller daver, åt man denna på annat sätt än då den förekom till kvällsvarden. I regel hade man nämligen fläksås till densamma, och i stället för den salta silen åt man fläsk. I det spad, som man vid stekningen af detta erhö, slog man mjölk, och doppade man potatisbitarna i denna på samma sätt, som när man doppade bröd i »krösenasyлта». Såsen eller »doppat», som det kallades, förvarades på järnet, som sattes på bordet. Man hade en sorts dylikt »doppa», som man kallade »pek» eller »pekfinger». Detta bestod af mjölk och fläskflott, i hvilket man sedan rört mjöl, så att det blifvit ganska tjockt. Detta var ganska begärligt och ansågs bättre än det förra. Sedan man ätit och doppat så mycket man orkat, sattes i regel fram »vått», mjölk eller drickablandning, till hvilket man åt duktigt med bröd. Sådant förekom för öfrigt som avslutningsrätt på hvarje måltid, med undantag af meraftonen. Man brukade tala om, att ifall man icke åt bröd ofvanpå en måltid, kom »grötahästen» eller »bönehästen». Hvad man därmed menade har jag, trots förfrågningar icke lyckats få veta.

Middagen var den egentliga hufvudmåltiden för dagen. Då serverades lagad mat af den mest kraftiga beskaffenhet. Vi skola här nedan något beröra de rätter, som man med förkärlek använde. Ärtter, kokta på fläsk, var en sådan, likaså bönor, s. k. bondbönor, som numera gått ur bruk, men som man fordom i stor utsträckning begagnade. Dessa förekommo dels i form af soppa, dels också stufvade. Till de senare åt man fläsk eller sill. Man begagnade vidare såväl ärter som bönor till gröt, och voro de då till hälften blandade med potatis. Till denna gröt åt man i regel sill samt drickablandning. Till ärt- och bönsoppa förtärdes kokadt fläsk eller lamkött.

Vid höst och skörd hörde det till, att man skulle ha grönkål, som kokades på fläskben, hvilka husmodern lagt undan, sedan spicke-skinkan blifvit förtärd. Man åt kål såväl som soppa ur det gemensamma fatet, och brukade man icke sällan skämta med hvarandra. I all synnerhet var detta förhållandet, när man åt grönkål, som längre än annan mat höll sig varm, dock utan att ryka. En torpare i Getaberga sade därför en middag under hösten, då mor satt fram grönkål på bordet och han tagit den första skeden: »Besynnerligt folk, som icke kan hålla maten varm, tills man hinner hem.» Detta medförde den påföljd, att de öfriga utan eftertanke togo skeden full med kål och kastade i halsen, hvarvid de brände sig alldeles ohyggligt. De som drabbats af missödet blefvo högst förtretade, medan däremot de öfriga skrattade. Och det var torparspjufverns mening.

I fråga om höstens och vinterns matordning intog hvitkålen ett bemärkt rum. Till hvarje gård hörde en kålhage, för hvilket ändamål den djupaste och bästa jorden inhägnades.

Hvitkålen kokades hufvudsakligen som soppa, åtminstone om hvardagarna. Endast vid de stora högtiderna och gillena användes den på annat sätt. Till denna soppa åt man bröd samt fläsk eller kött. Äfven vanlig köttsoppa begagnades, särskildt under höstarna, då slakten ägt rum. Sådan kokades äfvenledes på fläsk. I båggedera blandades morötter och potatis samt klimpar, som man knogade samman af hvetemjöl. Dessa åt man i regel med stor begärlighet.

Af stufning märkte man icke sällan rofvor. Man odlade ännu sådana framåt 60- och 70-talen, för användning i hushållet. Nu äro såväl dessa som de s. k. »bondböorna», hvilka användes för samma ändamål, slojade. En eller annan gång, särskildt under skördetiden, stufvade man skärbönor eller »hvita bönor», som man kallade dem, men annars räknades såväl dessa som de bruna böorna till gillesmaten. Äfven stufning af potatis förekom icke sällan. Till denna såväl som ock till den andra stufningen åt man spicken skinka eller »spekefläsk», som man på bygdespråket benämnde denna. Salader eller dylikt förekom aldrig, knappast vid gillena. Rödbetan var den enda, som man längre fram brukade använda.

Af köträtter voro endast kallops och frikassé i bruk. Sådana rätter tillagades af såväl oxkött, som sådant af lamm och kalf. Om stek någon gång förekom, var detta hufvudsakligen vid gillena.

Antingen man hade köträtt, soppa eller stufning till middag, hade man endast denna rätt. Smör eller ost förekom aldrig på bordet vid middagen. Under sommartiden använde man understundom i stället för det vanliga »vättet» filbunkar, som man åt med grädden på. Sådana voro synnerligen begärliga. För öfrigt förekom sur mjölk dagligdags på bordet under denna årstid. Men i vanliga fall skummades den tjocka pelsen af grädde (»flöd») af först, innan »sika-ret» sattes på bordet. Sedan kallades den sura mjölken för »syba» och var äfvenledes denna mycket god, äfven om grädden var borta. Däremot tyckte man föga om den halvesura (»blåsura») mjölken. Högt uppe på väggarna i stugan voro hyllor anbringade, där under sommartiden mjölken sattes för att surna. Att den icke sällan blef bemängd med damm, kan man lätt förstå. Men därpå tänkte ingen. Till filbunken eller »sybat» åt man duktigt med bröd. Och så, när måltiden var slut, gick man ut för att sofva en timmes middag för att sedan åter påbörja arbetet.

Meraftonen bar man i regel ut till arbetsfolket. Antingen husmodern, någon af barnen, om sådana funnos, eller också innepigan hade att göra detta. Gällde det drängarna, då dessa voro sysselsatta med vårbruket, erhöilo de i regel en smörgås eller en sådan bestruken med flott, samt en ostbit, som dessa utan några våtvaror hade att förtära. Tjänade man under ett snällt husbondefolk, gycklade man icke sällan med den förplägnad, som man erhöil. Så var exempelvis förhållandet med en dräng i Västraby, om hvilken det berättas, att en dag, då pigan kom ut med meraftonen, höil han upp ostskifvan framför ögonen, under det han dråpligt nog yttrade: »Det är märkvärdigt hvad min syn har blifvit besynnerlig. I går kunde jag icke se smöret på brödet, men i dag kan jag se tvärs igenom ostskifvan». Understundom medförde man en brödkant åt hästarna. Voro dessa vana vid detta började de gnägga (»humra») redan då de sågo meraftonsbudet på afstånd.

Under höst och skörd, då äfven en del främmande folk deltog i arbetet, var meraftonen tilltagen på ett helt annat sätt. Då skulle man nämligen äta äggkakaka, i regel en stor väldig sådan, beroende på deras antal, som skulle deltaga i måltiden. Man hade en särskildt vidlyftig korg af trä med tillhörande lock samt rund till sin beskaffenhet. I denna lades kakan ned, och skar sedan hvar och en sitt stycke af densamma, medan den låg i korgen. Till denna åt man i regel stekt fläsk.

Under vanliga hvardagliga förhållanden bestod kvällsvarden af kokt potatis och sill, understundom, för omväxlings skull, af någon sorts gröt. I det förra fallet hade man icke det förut omnämnda »doppat» på stekflott, utan bestod detta af grädde eller sur mjölk. Det senare — »sybadoppat» — sattes främst. Gröten bestod i regel af mjölgröt, som man kokte på sammalet rågmjöl, samt sådan af bohvete- eller också potatisgröt. Äfven korngrynsgröt förekom icke sällan. Fatet sattes på bordet, och åt man sedan gemensamt ur detta. Så skedde äfvenledes med den mjölk, som man förtärde till denna. En allmän sed var, att den första sked man tog var mjölk, därefter gröt o. s. v., tills man blifvit mätt. När man åt mjölgröt brukade man lägga en klick smör i midten af fatet, »smörhålan», i hvilken man sedan doppade denna. Morgonen därpå stektes alltid den öfverblifna gröten till frukost. I regel tyckte man ännu bättre om den då, än när den var nykokt.

Bordets dukning

tillhörde innepigan att ombestyras. Som vi redan förut antydtt tog man denna sak tämligen lätt. I ena ändan af stugan var det stora, aflånga, oftast rödmålade matbordet af ek eller fur, placeradt. Vid ena ändan af detta var en upphöjning på de väggfasta bänkar, som utmed väggarna voro placerade längs bordet. Här hade husfadern och husmodern sin gifna plats. Det var alltså efter urgammal sed högsätet. Man brukar också ännu i våra dagar tala om den, som ämnar sätta bo, att han har tänkt »sätta benen under egen bordsända».

Under början af 1800-talet torde man haft borden omålade samt utan duk, då man åt. Längre fram brukade man ha målare att

bestryka linneväf med oljefärg, ibland med blommor eller andra figurer, och lade man sedan denna på bordet. Tallrikarna voro långa sådana af trä eller också runda, på hvilka man brukade lägga knif och sked. Efter måltiden torkades dessa och upphängdes på väggen. Äfven skedarna voro af trä. Längre fram brukade man begagna sådana af horn. De både luktade och smakade illa, om man icke förfor med dem på sitt särskilda sätt: att nedgräfva dem i mjöl, eller, ännu bättre, i en grofbrödsdeg, som då drog till sig den smak af horn, som de annars besutto.

Hvar och en af husets invånare, små och stora, män såväl som kvinnor, hade sin särskilda fällknif, som man begagnade då man åt. Det heter i ett gammalt skånskt ordspråk, att »knif och streck (snöre) skall en bonde och hans dräng alltid föra med sig». Och detta hade nog sin riktighet.

Vi nämnde här ofvan, att det hufvudsakligen tillkom innepigan att duka bordet och bära fram maten. Vid brådiskande tillfällen var husmodern henne behjälplig härmed. Denna senare var det alltid, som fick svara för matlagningen såväl som de hufvudsakliga bestyren inomhus. Hon hade därför en arbetsam ställning. Mången gång vid brådiskande tillfällen fick hon vara utan hjälp och, om gården var liten, icke sällan deltaga i utarbetet. Hade hon dessutom en del barn att passa, nog hade hon arbete tillräckligt. Hon hade också att svara för att ingenting i den allmänna matlagningen fattades utan att

tillrustningar och beredelser

skedde i rätt tid. Brödbakningen var ingalunda den minst betydelsefulla af dessa. Det var dock endast hufvudsakligen groft bröd man använde. Endast om söndagar och högtidsdagar förekom bröd af finsiktadt mjöl. Vid bakningen af det sura, grofva brödet gjorde man alltid tillrustningarna härför färdiga dagen innan, »skällade» mjölet, »ältade» degen o. s. v. Sedan voro pigorna tidigt uppe om morgonen att förrätta bakningen. Man hettade i regel ugnen med ris. Innan brödet sattes i denna, försummade man icke gärna att pricka det med en strumpsticka samt med denna rita ett kors på

midten af kakan. Därigenom hade man fredat det för trollen, så att man kunde vara säker på att det blef ordentligt bakadt. I stället för fint bröd använde man icke sällan s. k. »kafringar», som bakades af kornmjöl och potatis. Dessa slog man upp mycket höga, hvarefter man medelst en tråd skar af dem på midten. På så sätt blef det två kakor af en.

Vid de stora högtiderna, framför allt då julen stundade eller då gillen skulle afhållas, bakade man dessutom en massa småbröd af hvete. Bland dessa förekommo i regel alltid klenäterna. Längre fram började man jämväl att baka pepparkakor. Äfven tunnbrödet användes någon gång, men detta var icke af den sort, som begagnades längre upp i landet.

Brygden förrättade man alltid själf. I hvarje by fanns vanligtvis ett mälteri eller »malttorra», där man själf tillverkade maltet. Samtliga åboar odlade rätt mycket korn och af detta användes icke ringa mängder till hushållet, dels i form af mjöl, dels ock som gryn och malt. Icke minst af det senare åtgingo afsevärda mängder. Äfven humle odlade man, och detta icke allenast för eget behof, utan en hel del bönder i Göinge hade så stora humlegårdar, att de kunde fara utåt bygderna, framför allt nedåt den skånska slättbygden, att försälja af varan.

Svagdricka fick icke saknas i gården, åtminstone om det var något med denna, vare sig vinter eller sommar. På bordet i dagligstugan stod alltid en tråkanna, innehållande sådant, och när man var ute på slätter eller skördearbete, hade man alltid »drickakanna» med sig. För att icke ölet eller svagdrickat skulle erhålla bismak brukade man tillverka dessa kannor af enestaf. Icke sällan gjorde man själf sådana. Hemslöjden var under sagda tid icke utdöd, utan var denna flitigt i gång under de långa vinterkvällarna. Vid gillen och högtider använde man i regel tvenne slags öl, nämligen dels starkölet, som var mycket starkt och mäktigt, dels ock tunnölet, som var en sämre sort. Husmödrarna ansågo det i regel som en stor konst att kunna tillverka ett godt öl. Framför allt när bröllop hölls i en gård, brukade man göra ofantligt stora tillrustningar. Till ett sådant åtgick i regel flera tunnor öl samt en hel mängd

svagdricka. Men så kunde också en dylik tillställning understundom pågå under en tid af åtta dagar.

Till dessa skulle man alltid medföra s. k. »förning», bestående under 1800-talets början af gröt, som man medförde i särskilda kopparformar, samt hvetebröd och sådant af siktad råg. Sedermera ändrades detta till kakor, som man på sina ställen ännu i våra dagar brukar föra med sig, då det är bröllop, barndop eller begrafning.

Slakten förrättades vanligtvis endast en gång om året, men var denna då i regel betydligt rundligare tilltagen än i våra dagar. Det var hufvudsakligen i november och början af december, som denna viktiga procedur förrättades. I hvarje by fanns vanligtvis någon person, som gick omkring i gårdarna för att slakta åt bönderna. Det var icke allenast svin, som därvid fingo släppa lifvet till, utan äfvenledes kor och får. På ett medelstort hemman slaktade man alltid ett nötkreatur samt fyra å fem får. Köttet af dessa dels rökades, dels saltades för att sedan längre fram åter blötas upp och användas till soppa o. d.

Vid slakten erhöll man den så omtyckta blodkorfven eller »pölsan», som man åt med stor begärlighet. Ett par af dessa lades undan för slaktarens räkning — »slaktepölsan». Det var förenadt med mycket besvär att göra slakten i ordning. Pigor och torpargummor voro under ledning af husmodern därmed sysselsatta många dagar framåt. Det gällde nämligen att tillvarataga allt. Flottet skulle smältas, likaså talgen, som man använde till ljus, kött och fläsk skulle hackas och fjällas till korf, den s. k. »hackepölsan», som man sedan dels kokade, dels rökade. Vidare skulle kött och fläsk nedsaltas. En del af detta blef äfvenledes längre fram rökadt. Detta var ett nog så allvarsamt arbete. Man hade ett mindre träd, på hvilket kvistarna på lagom afstånd blifvit afhuggna. På dessa hängde man sedan de skinkor, köttstycken eller korfvar, som voro afsedda för rökning. »Kraken», som trädstycket kallades, restes sedan upp i skorstenen, hvarefter man brassade på i spiseln med grönt enris. Detta fick icke bränna, endast ryka, hvarför den, som ombesörjde rökningen, hade en vattenhink vid sidan om sig. I denna stod en kvast, som

man bestänkte riset med, då detta ville fatta eld. Först efter ett par dagars rökning ansåg man att varan kunde anses färdig.

Vi få icke heller glömma att erinra om den stora syltkakan — pressyltan — hvartill man använde svinhufvudet. Allt kött och fläsk på detta pelades omsorgsfullt ifrån. Man gjorde däraf en stor kaka, på hvilken lades en tung sten som press, däraf namnet. I vanligt tal kallade man sedan denna vara för »syltefläsk». Framför allt vid jultiden åt man hvarje dag af detta. Äfven grisfötterna betraktades som en favoriträtt. Dessa skulle omsorgsfullt skrapas och göras i ordning, innan de kokades, syltades och sattes på borden.

Kärna smör och göra ost voro också arbeten, som förekommo i hvarje gård före mejeriernas tillkomst. I det dagliga hushållet intogo dessa båda födoämnen en bemärkt plats. Smörkärningen skedde på hvarjehanda sätt. Den aflånga kärnan, med tolk, som man stötte upp och ned, är den typ, som man i de flesta fall använde i Göinge under förra århundradets början. Sedan begynte man med s. k. »vindkärnor», som drogos med en vef. Man hade ett tråg af trä, i hvilket smöret saltades och bereddes, tills det var färdigt sättas på bordet.

Ostberedningen var en mera invecklad procedur. Till denna användes både skummad och oskummad mjölk. Till den vara, som skulle användas vid gillena, fick endast den senare förekomma, medan däremot vid det hvardagliga bruket användes den förra. Sedan osten blifvit ordentligen kramad, lades den i en särskildt för ändamålet afsedd korg, och använde man sig äfvenledes här af en sten till press. Sedan skulle osten under en viss tid stå på en hylla, innan den ansågs vara ätbar.

Vid de stora gillena

var matordningen betydligt annorlunda än under de hvardagliga förhållandena. När ett dylikt skulle afhållas, pågingo tillrustningarna en lång tid i förväg. Allt måste vara färdigt på den bestämda dagen, så att ingenting fattades vare sig af vått eller torrt. Det är svårt att redogöra för alla de rätter, som vid de olika måltiderna

förekommo, men vi kunna exempelvis erinra om en bröllopsmåltid i Göinge för en mansålder sedan. Man började då, som nu, med ett smörgåsbord, men detta var af betydligt enklare beskaffenhet än i våra dagar. Det bestod hufvudsakligen af smör och bröd samt ost, hemystad, god sötmjölksost. De många delikatesser, som i våra dagar begagnas, voro ännu icke komna i bruk. Därefter följde buljong med pastejer samt på denna någon fiskrätt, gädda eller lax, med pepparrotssås, som var mycket gouterad. Till smörgåsbordet tog man ostsupen, men till fisken »fiskarsuparna», som man brukade säga. Dessa räknades nämligen två eller flera. Sedan följde steken, och var det icke sällan gässen, hvilka funnos nästan i hvarje gård, som fått släppa lifvet till för denna. Detta hindrade emellertid icke att nästa rätt bestod af oxstek. Man satt till bords, och mera än en sorts mat af hvarje rätt förekom icke. Sedan kunde det hända att man serverade bruna eller hvita bönor samt någon annan stufning. Till hvarje rätt togs en eller flera supar. En sådan togs äfven till den sista i ordningen af dessa — risgrynsgröten — med hvilken rätt man regelbundet avslutade måltiden. Vi ha redan omtalat, att en del af gästerna brukade medföra gröt till gillena, hvarför värdfolket i regel icke behöfde besvära sig med tillredningen af sådan. Maten nedsköljdes med skummande öl, af hvilken vara man förtärde stora mängder.

Ofvanpå måltiden serverades enligt skånsk sedvana den s. k. »spettkakan» samt andra kakor af olika slag, som man medfört som »förning». Var det i ett rikt och förmöget bondehem, som bröllopet hölls, kunde man icke sällan räkna ett tiotal dylika spettkakor, understundom ännu flera. I de flesta byar fanns i regel någon gumma, som bakade sådana. Konfekt började man jämväl använda, men var detta först längre fram, sedan vinet blifvit mera allmänt vid allmogens gillestillställningar.

Efter måltiden, sedan ungdomen börjat dansen, samlades »mannarna» i något af smårummen, hvarefter långpiporna togos fram. Man brukade låna sådana i gårdarna rundt omkring, så att hvarje gäst fick en dylik. Detta var för öfrigt också förhållandet med en mängd andra saker. När gille anordnades i en gård, lånade man

en hel mängd af de kärl man behöfde använda, glas och porslin, sig emellan. I detta afseende stod den gemensamma hjälpsamheten högt. Dagen innan brukade man från hvarje gård i trakten bära ett duktigt krus mjölk till gillesgården.

Samtidigt med det piporna togos fram började toddydrickningen. Mörk rom blandades i varmt vatten, en kraftig tillsats af socker gjordes, och så var denna dryckesvara färdig. Man höll noga efter hvarandra, så att ingen toddyblandning var »blekare» än de öfriga och att ingen skolkade i dryckeslaget. Den som kunde dricka mest och tåla mest, den ansågs vara den främste i laget, medan däremot den, som i berusadt tillstånd måste draga sig ur leken, var en »sämre karl.»

När det ändtligen var tid att bryta upp för att söka hvila efter en sådan ansträngande dag, inlogerades de längst boende antingen i gillesgården eller också hos grannarna. Så på morgonen var det åter tid att börja på nytt. Rätterna voro dock något annorlunda under dessa nu följande dagar än hvad som var förhållandet under själfva högtidsdagen.

Matlagningen ombesörjdes af någon gumma, som vanligen gick under benämningen »stekare», och fanns det i regel en sådan i hvarje by.

Vi ha nu i hufvudsak redogjort för hvad som hörde till mat och dryck i en skånsk kulturbygd under äldre tider, detta såväl hvad som gällde hvardagar som högtids- och gillesbruk. Det återstår endast att erinra något om mathållningen vid herregårdarna. Vid dessa hade man ännu en hel mängd drängar i maten samt en särskild kokerska, som ombestyrde matlagningen åt dessa. I regel bestodos de någorlunda samma hvardagsmat, som man begagnade i bondgårdarna. Men det är ju helt naturligt, att rätterna finge vara rundligare tilltagna än i dessa. Det dröjde dock icke synnerligen länge förrän statkarlssystemet var allmänt genomfördt, och nu använder man sig afvenledes af dylikt arbetsfolk vid en hel mängd bondgårdar.

Utdrag ur äldre litteratur.

Ett vinterdygn i en torparstuga i Västergötland på 1820-talet
af Claes Joh. Ljungström.

*Efter Ny Ill. Tidning 1872, s. 231.*¹

Den stuga, hvarom här är fråga, var belägen i Vestergötlands sydöstra skogsbygd. Björklundar omsusade den, tallen och granen med stammar af alns genomskärning växte på blott ett bösshåll ifrån den. Den var icke en bland de äldsta i bygden, ty den hade »panel-tak», som jemte de fyrslagna sparrarne, hvarpå detta hvilade, skurades åtminstone till både jul och midsommar, kanske äfven till påsk, pingst och Michelsmessa, och ofvan var en vind med t. o. m. ett slags gafvelkammare, der kläder m. m. förvarades. I öfrigt var bygnadsanordningen den i orten vanliga: man inkom i förstugan, som låg i jembredd med köket, och från hvilken man kunde ingå äfven i detta, som med dörr också förenades med stugan. Denna hade fönster ej mindre på bägge sidorna, än äfven på gafveln. Ungefär en fjärdedel af stugans areal var upptagen af »spisröret» med sin stora trekantiga spis och bakugnen, befintliga till höger, då man inkom. På venstra långväggen var ett väggfast skåp, räckande från golf till tak, kalladt »kontoret», utgörande skafferi och mjölkammare. Der framom var en liten bänk för vattenämbaret m. m.; vidare en af allmogens vanliga träsoffor, med namn af »bänk», ett namn i orten bibehållet sedan fordom, då långväggen hade sin bänk af en grof timmerstock, sådan som ännu vid ifrågavarande tid fans i ett par stugor i granskapet; främst en dragsäng med sparrlakan. Emellan denna och stora bordet, som stod midtför gafvelfönstret, med en stol vid hvardera ändan, var vägguret i sitt fodral. Dernäst förekom en byrå med snedklaff och ett skåp med flaskor, hvori vid högtidliga tillfällen, eller när handtverkare voro i huset, icke alldeles sak-

¹ De här införda illustrationerna äro efter föremål i Nord. Museet. *Red.*

nades den lockande starkvättskan. Södra långsidan hade en »bänk», ett skåp med bordskifva på, »mattaflan» och stolar m. m.; och i öfrigt hörde några »fyrbeningar», d. v. s. stolar af brädlappar med inborrade fyra ben under hvardera, till möblemanget, hvartill också skäligen kan räknas den nära dörren stående huggknubben, en stående stockända af en alns höjd och minst en half alns diameter. I vrån derintill, närmast spisen, i hvilken vrå alltid den inburna veden lades, saknades aldrig björkqvasten.

Detta var hemmet för man, qvinna och son.

Qvinnan var, såsom nästan alltid hos svenska allmogen, den, som först vaknade om morgnarne, steg upp och »köllade», det är gjorde upp eld i spisen.

Var elden qvällen förut väl »fäst», att någon gnista fans vid omröring i askan, så var svafvelstickan¹ genast på den, eller ock fattades den emellan tvänne kol, hvarpå man blåste tills eld kunde tändas i en vidhållande trästicka. Var det »dött» i spisen, då måste »skörasken» eller »fnösketunnan» fram samt stålet och flintan anlitas. I flintans ställe begagnades ofta »kattsten» (quarts), helst som flintan var rar och måste hemtas hem af »Göteborgsfarare», försåvidt man icke hittat en »åskvigge», hvilken ansågs för den säkrast eldgifvande. Skörasken innehöll kolade linne-lappar, som lätt antändes af gnistan från stålet. Fnösketunnan innehöll ruttnad, torkad och till groft mjöl raspad ved af björk, sälg (salix) eller annat mjukt löfträd, hvilket mjöl ofvan i tunnan var koladt och ytterligare för hvarje antändning kolades och förbrändes och massan i mon af åtgången sköts upp med en rörlig botten. Tunder (fnöske af trädsvamp) hörde till rariteterna, ty det måste köpas för pengar. — Gnideld skaffades aldrig oftare, än om sjuka kreatur skulle rökas friska igen.

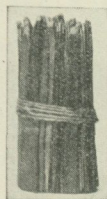

Fig. 1. Svafvelstickor. Omkr. $\frac{1}{4}$.

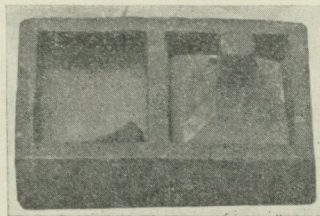

Fig. 2. Skörask af Iergods. Omkr. $\frac{1}{4}$.

¹ Svafvelstickor voro i smält svafvel doppade stickor. Jfr s. 78.

Med detta göromål börjades ottan merändels vid fyratiden och rätt ofta tidigare. Sof man öfver kl. 4, så hade man försofvit sig. — Man kan icke annat än förundra sig, att så ringa sömn behöfdes; men regeln var denna: »fem timmars sömn icke förglöm, sex, om du tränger, men slätt icke länger».

Fig. 3. Frösketunna och eldstål. Omkr. 1/3.

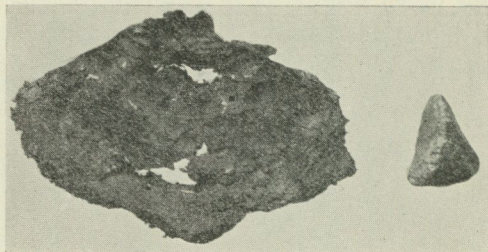

Fig. 4. Fröske och flinta. Omkr. 1/3.

Snart flammade en smattrande och lysande brasa, och den surrande spinnrocken sattes i gång, oftast under gnolandet på någon morgonpsalm. Strax var också mannen uppe, ifall han icke redan var det, då qvinnan icke lyckats få eld, och han fortsatte sitt sysslande från aftonen förut, antingen tills det blef dager eller han skulle på dagsverke. Sonen fick sofva något längre, men icke öfver kl. 6.

Kaffe var den tiden en kost, som man här i huset kände endast till namnet. Föräldrarne hade visserligen varit på andra ställen och åtnjutit denna dryck, men barnet hade ännu vid 13—14 års ålder aldrig smakat den. Man åt frukost så snart den hunnit lagas; och denna bestod vanligast af potatis, den enhvar skalade åt sig, och en på glöden i spisen stekt sillbit åt hvarje person, derest icke hela frukostlagningen bestod i att framsätta ett fat mjölk och nödigt bröd. Knif nyttjades något; men gaffel var en artikel, hvaraf man föga kände behof.

»Så snart man såg», gick qvinnan att sköta fähusets innevånare, och mannen och sonen gingo antingen på logen att sköta tröskning m. fl. dithörande göromål eller åt skogen att hugga ved eller virke, så vida icke någon slöjd förekom inomhus. Sådan förhades dock vanligtvis under ovädersdagar, derest icke omständigheterna annor-

lunda tvingade. — Snöskottningen var också ett icke oväsentligt arbete, ty ännu, för 40 år sedan, hade icke »jorden skrickat längre åt söder», utan man hade äfven i Vestergötland vintrar med köld, som sköt pistolskott i knutarne, och med snö, som var vida mer än alnsdjup, der den i skogen låg jemn och hade mångfaldiga alnar höga drifvor, där sådana vid hus eller gärdesgårdar kunde hitta en lägerstad.

Dagsarbetet var sålunda i gång utomhus, och inomhus surrade spinnrocken eller kratschade kardorna, slamrade, äfven någon gång vintertiden, väfstolen, utom det att middagsmåltiden tillagades. Denna intogs vid »mattaflan», utom vid rarare tillfällen, såsom högtidsdagar eller om man hade besök af kär vän eller anförvandt eller någon handtverkare var anlita'd att öfva sitt yrke till husets bästa. »Mattaflan» var ett slags alnshögt bord med fyra fötter, tillverkad såsom fyrbeningarne. Denna framsattes på golfvet, vanligen nära den värmande spisbrasan, och på den lades alldrig duk, utan den »diskades» efter måltiden.

Eftermiddagens arbete var detsamma som förmiddagens utom det alltid ovillkorligt förekommande »lagandet» af »qvällved», d. v. s. tillräckligt bränsle för qvällen och ottan, och, så vidt möjligt var, några »tjärstickor», d. ä. småved af töre, som var nödigt för upphjelp af brasans sken, ty annat »lyse» bestods icke, försåvidt icke spingestickan användes. Talgljus var för dyrt och lampan var ett så godt som okänt ting, hvarförutan en dylik kräfde inköp af olja. Man hade icke ännu den billiga fotogenen att tillgå. Till och med skräddaren och »beckträdsryekaren» fingo stundom hålla till godo med »spingestickans» upplysning, hvilken visserligen var klarare än den af en talgdank, men dock i allmänhet icke togs rätt väl af de konstefarne mästarne af sylen eller prylen.

Sedan qvällveden i skymningen blifvit inburen, kreaturen fodrade och vatten hemtats hem från källan, hvilket alltid borde ske innan

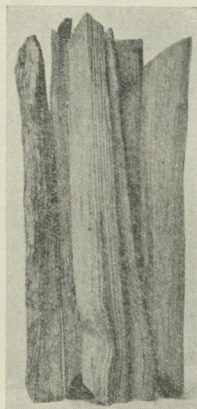

Fig. 5. Törestickor.
Omkr. $\frac{1}{8}$.

det blef mörkt, ty om annorlunda skedde, »var det icke bra», hvadan också då kastades en glöd i ämbaret, när det inkommit, gjordes upp eld och en liflig brasa spridde sitt sken. Ved sparades ingalunda, utan brasan underhölls grundligt, att man »skulle kunna se». Rundt om spisen samlades man hvar och en med sin sysselsättning. Till

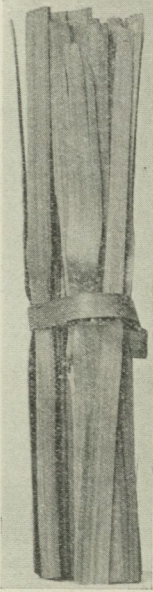

Fig. 6. Spingstickor. Omkr. $\frac{1}{10}$.

och med katten, hvilken så godt som räknades till familjen, fick sig en stol framsatt, den han genast intog och der han kappades i spinning med sin matmor, hvars roekjul ilade snabbt omkring, under det hon emellanåt gnolade på en psalm, naturligtsvis ur gamla psalmboken af 1695, hvilken hon lärt sig i sin ungdom. Den nya af 1819 var föga i smaken, och dess utarbetare prisades ingalunda af henne för det de »skämt bort de gamla psalmerna», som de omarbetat och intagit i sitt verk. — Mannen stod vid huggknubben och grofslöjdade hvarjehanda virke: hjul-ekrar, slädmedar, skofvelämne, o. s. v. eller ock »spingade stickor», som togos, allt efter virkets beskaffenhet, på »flasken», d. v. s. efter växtringarne af det vid pass $1\frac{1}{2}$ tum i fyrkant och 5—6 kvarter långt utklufna furuträdstycket, eller ock »på agnen», d. ä. klyfningen gick tvärt öfver växtringarne. Häraf fick detta lysningsmateriel namn af »flaskastickor», eller »agnastickor», hvilka, när de begagnades, måste, om de skulle brinna och lysa väl, hållas de förre med bredsidan, de senare med kanten uppåt, hvadan också »lysekärningen» hade tvänne »klynnor». Denna, som begagnades, när ingen var till hands att hålla stickan, bestod af en störända, fastborrad i en brädlapp och öfverst försedd med klufna järntungor, en uppstående, en sittande på sidan, och i dessa inklämdes och fasthöllos stickorna. — Sonen i huset endera deltog i faderns arbete eller gjorde och i en jernslef med smält svafvel doppade svafvelstickor eller läste i en bok, hvilket merändels skedde högt. Biblioteket var icke särdeles rikhaltigt, men man lånade böcker understundom, och för öfrigt lästes hvad som fans äfven om det var för sjunde gången, hvadan innehållet

helst af »kongaböckerna», såsom qvinnan kallade dem, blef temligen väl bekant. Dessa voro af Hyphoff,¹ som började svenska regentlängden med gubben Noachs närmaste efterkommande Gog och Magog,

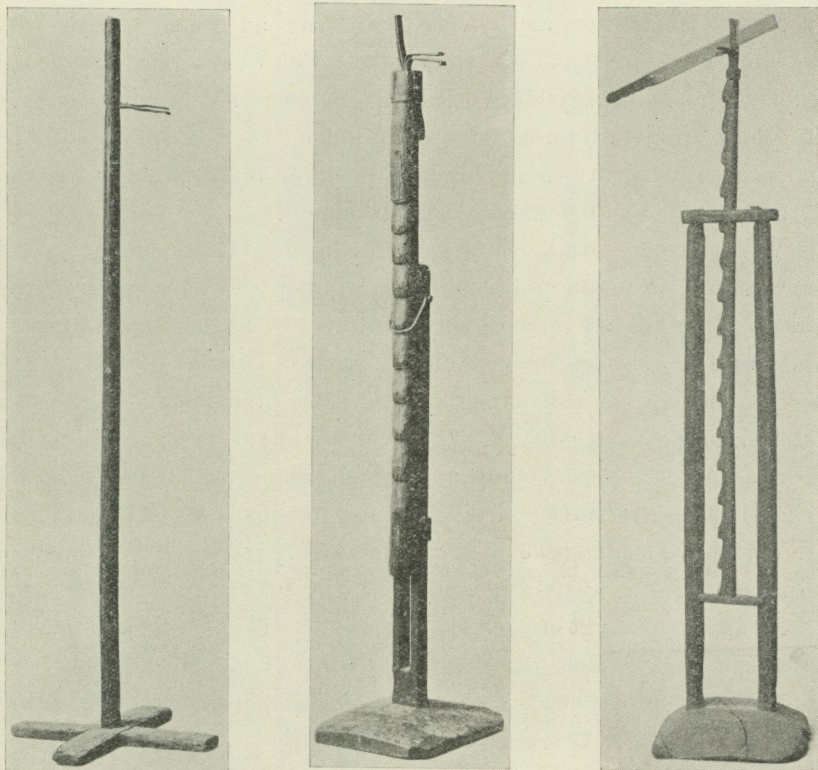

Fig. 7—9. Lysekäringar. Omkr. 1/13.

samt af Våhlin m. fl. En och annan visa såsom Sinclairs, Höns-gummans och andra sjöngs understundom, när modern var sinnad för den profana sången.

Så fortgick qvällen under skydd af fridens, glädjens och förnöjsamhetens penater. Kom så ibland någon granne in, »satt och språkade», var samtalet lifligt, men klandret bannlyst, åtminstone hvad angick »Kongen och Riksdan». Deremot framkommo många

¹ Kort inledning till den gamla och nya Svenska Historien. Stockholm 1731.
Red.

berättelser om sjörå, skogsrå, troll, trolleri, spöken, o. s. v., hvilka af qvinna och barn troddes lika säkert som beskrifningen af syndafloden.

Sedan man mellan kl. 8 och 9 vid mattaflan framför brasan ätit »qvällmål», fortsattes arbetet. Kosten var antingen potatis, dem man doppade i lingtonmos utspädt med mjölk utan annat försötningsmedel eller också kryddade med en glödsteckt sillbit, eller ock var det gröt och mjölk, gröten till största delen, stundom enbart af hafremjöl och så hård att »man kunde rida öfver fatet på en skarpskodd häst, utan att det blef märke efter sömnen».

Vid tiotiden bortlades arbetet, allting ställdes undan på sin plats, sonen läste en psalm eller paret ihop samt böner ur Sturms bönbok, Eneroths »Brinnande Böneoffer», eller någon annan andaktsbok. Derefter ansades brasan, elden »fästes», d. ä. glöderna nedgräfdes i eldmörjan och askan, och spjället sköts, under det spingestickan lyste. Sist sopades golvet, ty så var qvinnans lära: »om du sopar om qvällen, så dansa Guds änglar om natten på ditt golf». Man gick till sängs vid stickblosset, som lades på spishällen och fick brinna till det sjelf slocknade, och under det man ytterligare betrodde sig i Guds hand.

Ännu¹ råda visserligen i samma ort i en och annan stuga till någon del samma enkla seder och bruk; men några och fyrtio vintrar hafva dock med sina vindar bortsopat det mesta och — kanske det bästa.

¹ År 1872.

Smärre meddelanden.

Några medeltida sakristiskåp i Norrland.

Af våra bevarade medeltida förvaringsskåp utgöres flertalet af de kända gottländska väggskåpen. Från andra trakter af Sverige kunna de båda skåpen (nu i Statens Historiska Museum) från Örb erga, Östergötland, och Borgunda, Västergötland, nämnas.¹ På den

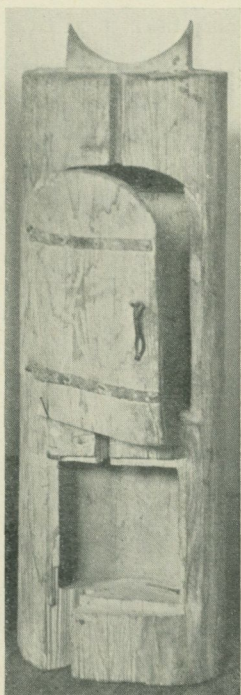

Fig. 1. Skåp från Bodsjö kyrka, Jämtland.

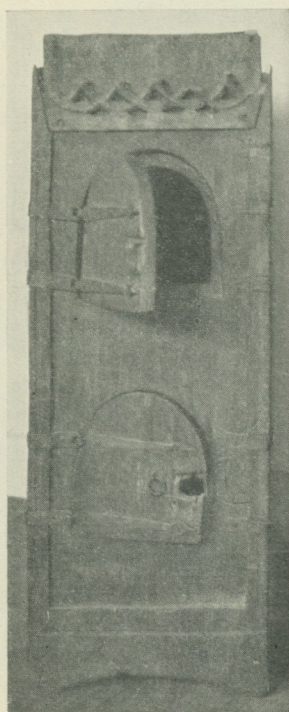

Fig. 2. Skåp från okänd kyrka. Jämtlands fornminnesförening.

kyrkliga utställningen i Östersund 1911 visades tvenne skåp af i hufvudsak samma typ som de sistnämnda, ehuru de för öfrigt förete

¹ Afb. i Hildebrand: Sveriges Medeltid III s. 328.

6—160551. *Fataburen* 1916.

flera olikheter. Det ena af dessa, från Bodsjö kyrka (katalogen nr. 415, h. 1,005 m.), är rätt primitivt och består af en enda rund trästock, i hvilken två förvaringsrum urholkats. Det andra (katalogen nr 662, h. 1,085 m.) är sammansatt af bräder och stadgadt med fyra järnbeslag i hvarje hörn. Liksom det föregående har det två

rum, hvilka här båda ha rundbågiga öppningar och luckor, fig. 1 och 2.¹

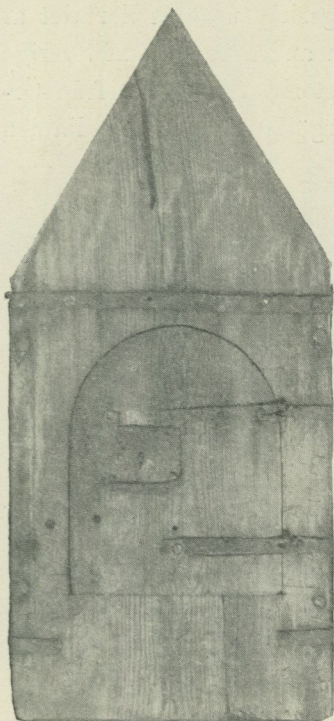

Fig. 3. Skåp från Edsele kyrka, Ångermanland.

Till dessa kunna läggas ytterligare några hittills okända norrländska skåp. Vid de undersökningar, som föregingo utställningen af äldre kyrklig konst i Hernösand 1912, fann jag i Edsele kyrka i västra Ångermanland ett mindre sakramentskåp med blott en öppning, som slutes med en rundbågig lucka, fig. 3, samt i Öfverlänäs vid Ångermanälven ett i sakristians norra mur infäldt väggskåp (h. 0,75 m.), hvars upptill mycket svagt rundade dörr är försedd med ett stort nyckelbeslag, som i motsats till det nästan fyrkantiga på Edsele-skåpet har hörnen på vanligt medeltida sätt utdragna i spetsar, fig. 4.

Det märkligaste af alla kyrkliga skåp i Norrland är emellertid det ståtliga skåp, som till för kort tid sedan tillika med några medeltida skulpturverk stod undangömdt i en skräpbod² vid Torsåkers kyrka i Gästrikland, fig. 5. Det har samma höga och smala form som de flesta af våra fristående medeltidsskåp, är täckt med ett spånklädt sadeltak, konstrueradt på så sätt att spånen i samma horisontala rad äro skurna i ett stycke, och har den spetsiga

¹ Förut afbildade i Östersundsutställningens katalog sid. 58.

² Genom Årkebiskop Söderblom, som (oberoende af mig) vid en visitation påträffat skåpet, har detta åter blifvit flyttadt till kyrkan.

gafveln afslutad med en liten kula, som förr burit en spets. Skåpet är försedt med rika beslag bestående i parallella järnband, som med jämna mellanrum svälla ut till runda plattor. Vid låset är ett större

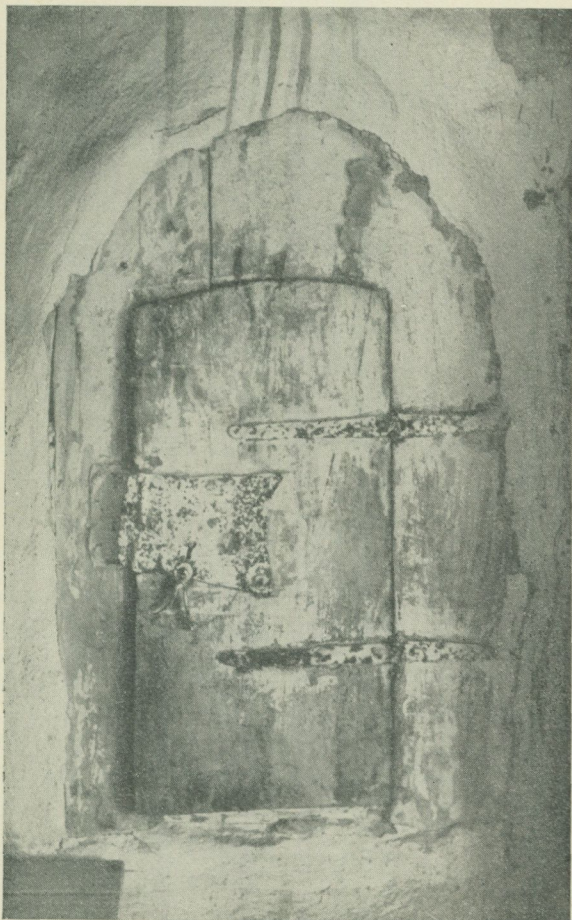

Fig. 4. Väggsåp i Öfverlänäs kyrkas sakristia, Ångermanland.

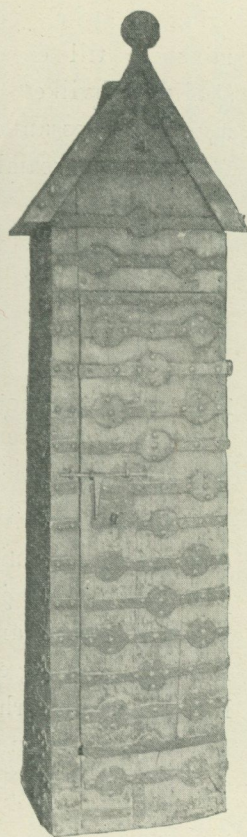

Fig. 5. Skåp från Torsåkers kyrka Gästrikland.

beslag, fyrkantigt med hörnen svagt utdragna, och därofvänför en enkel skjutregel af samma slag som dem vi återfinna på de ofvannämnda skåpen i Örberga och Borgunda. Skåpet slutes medelst en enda dörr och är deladt i trenne fack öfver hvarann. Dess dimen-

sioner äro ansenliga: h. 2,43 m., br. 0,68 m. samt djup 0,52 m. Analogier till järnbeslagens runda plattor finnas t. ex. på ett hängskåp i Norsk folkemuseum¹ samt ehuru sparsammare på ett skåp å Burg Kreuzenstein² (vid skافتen till beslagens liljeformiga bildningar). Den af Falke föreslagna dateringen för detta skåp till omkring 1300 kan ju förslagsvis antagas äfven för Torsåkerskåpet åtminstone till dess de svenska skåpen bli föremål för ett speciellt studium, hvilket de väl äro värda särskildt på grund af sina ofta mycket intressanta konstruktionsdetaljer. Jag har här endast velat fästa uppmärksamheten på dessa norrländska skåps tillvaro.

Henrik Cornell.

Litteratur.

Folkloristiska och etnografiska studier. I. Skrifter utgifna af Svenska litteratursällskapet i Finland CXXVIII. Helsingfors 1916. 316 s. 8:o.

Att i vårt östra grannland mycket värdefulla tillgångar af svenskt etnologiskt forskningsmaterial måste vara till finnandes, kunde man a priori antaga, då ju äfven dess svenskbygder på det hela taget hafva ett undanliggande läge för kulturvågorna, och de tillgränsande folken icke visat sig egnade att genom sitt inflytande upphäfva ålderdomliga seder och förhållanden hos sina grannar utan fastmer att tillegna sig dem. Den nu af Svenska litteratursällskapet under redaktion af rektor E. Lagus utgifna första delen af »Folkloristiska och etnografiska studier» bestyrker genom rikhaltigheten och värdet af det nya material, som den tillför folklifsforskningen, till fullo denna förmodan.

Boken inledes med en öfversikt öfver litteratursällskapet verksamhet för folklifsforskningen i Finland. Såsom man finner har denna intill senaste åren varit alldeles öfvervägande af rent folkloristisk och lingvistisk art. Det är först under den senaste femårs-

¹ Afb. hos Fett: Gamle norske hjem fig. 188.

² Jacob v. Falke: Mittelalterliches Holzmobilier, Wien 1894, pl. VII, 2.

perioden som anteckningarna om seder och bruk samt samlingen af fotografier och teckningar sprungit upp till verkligt beaktansvärda tal (jfr s. 14). Beträffande uppteckningar om och bilder af näringars, slöjders och sysslors utöfning saknas uppgift. Denna historik, författad af E. Lagus, följes af en utförlig deskriptiv uppsats om »sydösterbottniska allmogebyggnader» af V. Forsblom. Genom sitt rika och goda bildmaterial och sin om god metod vittnande framställning utgör denna en af bokens märkligaste afdelningar. Att här ingå på någon närmare redogörelse eller kritik förbjuder mig emellertid min brist på teknisk fäkkunskap. För byggnadsforskningen inom vårt eget land erbjuder uppsatsen ett synnerligen beaktansvärdt jämförelsematerial.

Därnäst följer en afhandling af J. O. Wegelius och R. V. Wikman »Om vidskepliga föreställningar och bruk förenade med julens firande hos den svenska allmogen i Finland». Likasom Nikanders afhandling i det följande utmärker sig äfven denna för det värdefulla material, hvarmed den riktar den svenska och germanska folktröforskningen. Det dubbla författarskapet gör dock uppsatsen mindre helgjuten, så mycket mer som de bägge författarna tyckas hysa ganska divergerande åsikter i mångt och mycket. Lagen »en för bägge och bägge för en» bör väl emellertid äfven här tillämpas. Beträffande några af de framställda tolkningarna synes det mig vara anledning att framhålla nödvändigheten af att söka se hvarje rit i den kulturella, psykiska och naturliga miljö, inom hvilken den måste anses först hafva uppstått. Naturligtvis är det af vikt och betydelse att känna äfven de nu gängse folkliga tydningarna af de gamla riterna och sederna, men Nikander har otvifvelaktigt alldeles rätt, då han mycket hofsamt säger, att de »i många fall ega endast ringa värde för besvarandet af spørsmålet om ritens uppkomst». Det är ungefär med dem som med sägnerna om gamla minnesmärken: någon gång kan kanske ett grand sanning finnas i sägnen, i de flesta fall dock alls ingen. Redan i en aflägsen forntid uppträder den aitiologiska för-tolkningen och den har i alla tider fortfarit att anpassa sig efter förhållandena. Jag måste här inskränka mig till ett uppreparande af denna kanske triviala allmänsanning och kan här ej ingå på någon detaljerad

granskning. Beträffande den s. 147 förekommande anmärkningen mot Frazer och Miles kan jag dock icke återhålla ett uttalande af en viss förundran. Huru skulle *fetischer* kunna tillverkas af endast julhalm (se s. 146), om denna icke i sig såsom material sedt inneslöte en viss utomordentlig kraft? Det må till sist vara mig tillstånd att med anledning af ett uttalande s. 162 äfven i egen sak framhålla följande. Begreppen solmagi och solkult äro lika litet identiska som t. ex. regnmagi och regnkult, och än mindre är det nödigt, att i de såbröd, som jag anser afbilda solen, se uttryck för en solkult, i fall de, såsom jag med anslutning till E. Lehmanns förklaring af Trundholmsvagnen framställt, i sin egenskap af solbilder äro votivoffer. Det beror naturligtvis i så fall på, åt hvilken detta votivoffer eignats, och detta har påtagligen fastmer varit åt ktoniska än åt uraniska makter, väl allra minst åt solen själf. Jag instämmer slutligen fullkomligt i författarnas slutord, att de med julen förbundna forn-sederna icke kunna utan förtydning *uteslutande* återföras vare sig på döds kult eller fruktbarhetskult. Men jag håller samtidigt före, att det bekväma sättet att tolka folketroföreteelserna såsom animistisk-profylaktiska allt för vidsträckt anlitas äfven af författarna till ifrågavarande uppsats. Några exempel förekomma på rent af våldsamt deduktion i den vägen. Det förekommer inom folktron också en animatistisk åskådning, och den är redan af psykologiska skäl primitivare än den animistiska.

De tre följande uppsatserna, af G. Landtman »Folketro och trolldom i svenska Finland», V. Solstrand »Om termerna 'ordstäf', 'ordspråk' och närliggande» samt O. Hackman »Folksagorna och deras indelning», äro af hufvudsakligen metodologiskt och systematologiskt innehåll. De inledande sidorna i den förstnämnda äro synnerligen läsvärda äfven om man icke i allt ger dem sitt hela instämmande. Särskildt vill jag understryka s. 165, af hvilken jag här gärna skulle velat anföra en hel del, om utrymmet det tillätit.

Sist i boken kommer G. Nikanders omfattande afhandling om »Fruktbarhetsriter under årshögtiderna hos svenskarna i Finland». Denna högst intressanta afhandling, hvilken belöper sig på ej mindre än 122 sidor, vore väl värd en särskild anmälan med en öfversikt

såväl öfver det rikhaltiga nya material, hvilket den framför, som öfver de slutsatser, hvilka därur dragas. Jag vågar emellertid icke sätta denna sak på framtiden utan måste här i korthet framhålla några af de moment, som jag anser betydelsefullast. Främst bland dessa bör otvifvelaktigt ställas framställningen af fettisdagssederna med deras inom Finlands svenskorter ännu mer än hos oss i ögonen fallande drag af en påtaglig härkomst från ett uppsvenskt senvinterblot,¹ samt därefter den synnerligen intressanta skildringen af julens fruktbarhetsriter, hvilken, jämte det material som samlats i vårt land, oemotsägligt ådagalägger den hedniska julens stora, att ej säga långt öfvervägande karaktär af fruktbarhetshögtid åtminstone hos svenskarna. Onekligen skulle man i ett eller annat fall icke ogärna hafva sett, att författaren vidgat gränserna för sitt område och i något större utsträckning än som skett framfört jämförelsematerial äfven från utomnordiska folk. Från rent etnologisk synpunkt sedt må det icke utan skäl sättas i fråga, om icke den rangordning för författarens material, som s. 196 angifves, bort inordna tyska folkseder i tredje rummet och alltså före såväl det etniskt estniska som det etniskt finska materialet. Särskildt skulle den, såsom redan framhållits, synnerligen märkliga framställningen af fettisdagsriterna hafva vunnit i ej oväsentlig grad genom ett vidsträcktare germanskt jämförelsematerial. Om att kyndelsmässo- och fettisdagsseder härvid skolat samställas torde vi vara ense. Ett par lapsus må kanske ock icke med fullkomlig tystnad förbigås. Huru författaren s. 200 räknat »fram- och »tillbaka flyttningen» af tingstiderna i förhållande till blottiderna förstår jag icke. Om icke en ren distraktion föreligger, tarfvar saken en närmare redogörelse. En uppenbar lapsus är uppgiften s. 210, att julruskorna i mellersta Sverige ofta ha formen af ett horisontalt — bör vara vertikalt — ställdt hjul.

Skulle tilläfventyrs en och annan uppmärksam och kritisk läsare anträffa ännu ett eller annat att anmärka, måste emellertid en hvar erkänna, att den flit och den energi, som författaren nedlagt på förvärfvandet af material liksom äfven det intresse, som han egnat bearbetan-

¹ Eller enligt anmälares mening »midvinterblot». Jfr bl. a. Fataburen 1915 s. 227.

det af detsamma, göra hans afhandling till en af de värdefullaste i sitt slag, som på länge utkommit på svenskt språk. Det är icke blott från folket direkt utan äfven ur arkiv och bibliotek, som han framletat ett stort antal nya eller hittills förbisedda uppgifter och belägg. Hans uppsats blir därigenom en ymnigt gifvande källa för kommande forskare, så mycket mer som den i allo bär prägeln af grundlighet, själfständighet och samvetsgrannhet.

Väl ej minst till följd af landets inre förhållanden har i Finland den etnologiska forskningen sedan lång tid tillbaka visat en synnerlig lifaktighet. Hvad den inhemska folklifsforskningen beträffar har det otvifvelaktigt varit landets svenska befolkning, som på det hela taget hittills minst uppmärksammats. Emellertid har redan förut under senare tid äfven i det hänseendet en lifligt växande verksamhet försports. Företrädesvis har det nog dock varit folkdiktnings- och dialektforskningen som fortfarande gynnats. Det måste därför bereda hvarje vän af nordisk folklifskunskap en verklig och stor glädje, att Svenska litteratursällskapet i Finland nu tagit den etnografiska undersökningen såväl i andligt som materiellt hänseende af Finlands svenska befolkning under sitt beskydd. Frukterna skola, såsom det säges i inledningsuppsatsen till här anmälda förstlingsdel, »ha värde för forskningen både i våra dagar och i framtiden», — för den senare påtagligen i ständigt stigande grad. Den utkomna delen af »Folkloristiska och etnografiska studier» ger i det hänseendet de allra bästa löften.

N. E. H.

D. Fryklund, *Afrikanska musikinstrument i Sundsvalls läroverks etnografiska samlingar*. Sundsvall 1915. 38 sidor, 15 bilder.

Såsom titeln antyder, beskriver lektor Fryklund närmast några exemplar af välbekanta afrikanska musikinstrument, tillhörande Sundsvalls högre allmänna läroverk: marimban, sansan, några trumtyper, kruharpan m. fl. I anslutning härtill lämnas emellertid också in mera generell karakteristik af dessa särskilda typer, äfvensom en koncis och klar överblick af de viktigaste af negrernas musikinstrument i allmänhet. Så är inledningen i all sin korthet en

synnerligen god skildring af negermusiken och dennas användning. Några oväsentliga randanmärkningar skulle möjligen kunna göras: Sid. 24 framhålles riktigt den stora roll skramlor (och kanske ännu mera trummor) spela vid botande af »besatta» individer. »Till och med djäfvulen tror man sig kunna utdrifva med tillhjälp af dem.» Föremålen för exorcism torde emellertid i Afrika i regel, och bland bantufolken så alltid, vara de aflidnas andar, vare sig ancestrala sådana eller andar af främmande stammar. Någon sorts djäfvul existerar ej i negrernas tro, vissa slags »onda» andar i Västafrika kunna näppeligen inrangeras under detta begrepp.¹ Sid. 27 säges beträffande rörtrummor: »Dessa trummors öfre sida är försedd med trummskinn, under det den undre är fullständigt bar.» Den rörformiga trumman med skinn öfver båda ändar förekommer ju dock äfven hos många negerfolk.

Allt som allt: åt den som ej har tillfälle läsa Ankermann utan vill på enklaste sätt skaffa sig en preliminär och dock öfverskådlig kännedom om de viktigaste af de afrikanska negrernas musikinstrument, anbefalles denna uppsats. A propos. Finnas många etnografiska föremål i Sundsvalls läroverks ägo? En kort uppgift därom kan vara af intresse. Många af våra läroverk äga en del etnografika, och bland dem finner man någon gång gamla, nu svåröfverkomliga ting af verkligt vetenskapligt värde.

K. G. Lindblom.

H. Grosch, *Gammel norsk værkunst*. I—III. Kristiania 1913—15.

Detta ståtligt anlagda verk är det tredje i ordningen af Kristiania Kunstindustrimuseums publikationer om landets inhemska textilkonst. Redan 1889 utgaf direktör Grosch »Gamle norske tæpper» och 1901 »Gamle norske billedtæpper». I förordet till det nu påbörjade arbetet framhåller utgifvaren, att så innehållsrika och värdefulla de gamla tapeterna än äro — uppgiften att i ord och bild gifva allmänheten tillgång till museernas samlade textila skatter kunde

¹ Den engelska kolonistslangens *devil-devil* har intet med djäfvulen att göra.

icke anses löst förrän det blifvit möjligt att meddela äfven något af den rikedom de gamla stoldynorna äga i sina många oändligt skiftande mönster och färger. Det är också företrädesvis reproduktioner af sådana väfnader (putetræk) verket kommer att innehålla.

Man förstår den möda det kostat att från så olika håll hopsamla bildmaterialet. För de hittills utgifna bladen har direktör Grosch utom det egna museet anlitat Univ. Oldsagssamling, Nordenfjeldske och Vestlandske Kunstindustrimuseerna samt Nordiska Museet i Stockholm, som äger originalen till fem af de i del II och tre i del III återgifna väfnaderna.

Arbetet kommer att utgifvas under loppet af flera år och skall omfatta omkr. 100 afbildningar i färgtryck. Hvarje del innehåller 10 planscher och på särskilda textblad lämnas en beskrifning af hvarje föremål med uppgift om teknik och material m. m.

Planscherna äro utförda i trefärgstryck, och resultatet har blifvit det allra bästa, texturen framträder tydligt, och färgverkan är betagande. På dessa första 30 blad är det alster från Gudbrandsdalens rika bygder som dominera. Tekniken är dels gobelin (billedvæv), dels halfflossa och motiven utomordentligt växlande.

Med stora förväntningar torde den sammanfattande text kunna motses, som utlofvas vid verkets afslutning. Helt säkert komma de gamla textilierna att belysas i historiskt sammanhang med den tid då de kommo till och med tider som gått före.

M. C—n.

Lars Levander, *Livet i en älvdalsby före 1870-talet*. På uppdrag av Älvdalens hembygdsförening skildrat. Stockh. 1914. 105 s. 8:o.

Det är med största glädje som ett löftesrikt tecken på det starka och fördjupade intresse den inhemska etnografien börjar ha att glädja sig åt, som detta arbete hälsas, och känslan är icke mindre uppriktig därför, att omnämmandet i dessa spalter kommer relativt sent, delvis af skäl, som ej berott på redaktionen. Här föreligger — äntligen — en monografi öfver en by i Dalarna och därtill öfver en sådan i Älfdalen, Sveriges säkerligen ålderdomligaste socken med svensk

befolkning, utförd af en så samvetsgrann och kunnig specialforskare på området som rektor Levander. Det kan utan öfverdrift sägas, att denna lilla bok, som kommer att efterföljas af en stort anlagd ordbok öfver älfaldsmålet, är det förnämsta beskrifvande arbete af etnografisk art öfver ett dylikt mindre område, som hittills framkommit hos oss, och dess värde förstärkes än ytterligare genom områdets särställning. Arbetets väsentligaste betydelse är nämligen, trots författarens blygsamma förklaring i inledningen, dess karaktär af etnografisk källskrift, äfven om de språkliga synpunkterna vid utarbetningen stått som hufvudmotiv. Naturligtvis kunde framställningen därför önskats lagd mera direkt på etnografisk basis, men detta önskemål synes i fall som detta ännu ha för mycken djärfhet i sig. Det är emellertid af intresse att konstatera i huru hög grad språkvetenskapens och etnografiens vägar sammanfalla. Redan förut har man ju vetat detta, och denna modernt gjorda undersökning bestyrker, att det är på sådant samarbete den inhemska etnografiska forskningen i stor utsträckning har att bygga för framtiden. Bättre har icke heller invigningen af Älfdalens präktiga friluftsmuseum, fornhemmet inom Rotens skans, kunnat hugfästas än genom denna förträffliga bymonografi. Som föregångare har författaren egentligen endast att räkna med O. W. Sundéns »Allmogelifvet i en västgöta-socken», om man frånser, hvad som föreligger endast i manuskript. De mindre uppsatser i liknande gestalt, som sett dagen i senare tid, äro i jämförelse med dessa båda endast brottstycken eller behandla de specialämnena.

I ett kärft och tilltalande flärdfritt språk skildrar författaren konkret och sakrikt Åsens by, dess gårdar och hus, innevånarnas husgeråd, verktyg, kläder och andra tillhörigheter, deras lif, seder och arbeten. Benämningar på allt detta anföres konsekvent såväl på riksspråk som dialekt, hvarjämte dialektformen alltid upprepas med landsmålsalfabet, ett förfaringsätt som är det idealiska.

För den, som likt undertecknad särskildt sysslar med utforskande af byns och byorganisationens historia, är det en glädje att konstatera det intresse författaren ägnat däråt, och fullt riktigt och konsekvent har början gjorts med redogörelsen för dessa förhållanden,

som absolut bildat själfva ryggraden i vårt folks, i senare tid främst allmogens, samlif. På de sidor, som kunnat ägnas häråt, meddelar författaren en hel del ytterst viktiga uppgifter rörande förhållanden, som till en del aldrig förr i litteraturen behandlats. Spridda här och där i texten för öfrigt finnas också värdefulla upplysningar rörande samfundsväsen och sociala förhållanden, som det är en lycka att ha fått räddade undan glömskan.¹

Något referat af arbetet är det icke min afsikt att lämna utan hänvisas hvar och en kulturhistoriskt intresserad att själf taga del af detsamma. Emellertid kan en antydning ges om gången af det hela genom redogörelse för arbetets indelning. Efter kapitlet om hus och hem, hvori beskrifningen af själfva byn ingår, följer ett om kläder, där dräktens olika plagg och utseende beskrivas ingående, ej endast för de båda könen och olika åldrar utan också i sin variation vid olika tillfällen, hvaribland endast sorgdräkten synes saknas. Därefter redogöres i ett särskildt kapitel för födan, hvarpå följer bokens största och rikhaltigaste, om arbetet. Slutkapitlet behandlar festerna något mera knapphändig.

Af hvad som sagts torde framgå, att dr. Levanders bymonografi i stort sedt är mönstergill, och det är därför också såsom förebild för dylika undersökningar både i Sverige och i de grannländer, som vi stått i samband med, som den med all rätt kan framhävas. Då jag nu i det följande gör en del påpekanden rörande vissa önskemål, som i detta arbete icke kommit till sin fulla rätt, äro de således icke att uppfatta såsom anmärkningar mot detsamma, då det här utnyttjas i ett något annat syfte än författaren själf afsett, hvarjämte han nu icke varit i tillfälle att utföra det helt enligt egen önskan samt dessutom bebådar en stor ordbok, där artiklarna torde bli illustrerade.

¹ Undertecknad har år 1915 till ledning för byundersökningar kringständ en skriven promemoria i begränsad upplaga, hvilken likväl är afsedd att snarast möjligt tryckas för vidare spridning och hvori jag sökt lämna en organisk öfversikt af hithörande företeelser. Då konkreta exempel där icke i önskad omfattning kunnat meddelas, hänvisas därför till dr. Levanders arbete för de delar af ämnet, som skildringen af Åsens by kan erbjuda.

Det är nämligen främst illustrationsmaterialet, som man skulle önskat tillgodosedt vida utöfver hvad som ges. Om dess betydelse finnes ingen tvekan; helst bör om möjligt allt som kan afbildas meddelas, vare sig i fotografi eller teckning. Äfven den enklaste teckning kan vara värdefull härvidlag. Alldeles särskildt stor vikt måste läggas på kartan öfver byn (och fäbodarna), hvarvid hvarje hus bör numreras och gårdar och lotter särskiljas samt upplysningar angående husens art, ägare och byggnadssätt i särskild förteckning anges. Väderstreck och orientering af byplan, gårdar och hus måste meddelas på hvarje planritning. Gårdens bomärke och om möjligt dettas förhistoria bör man också söka få utforskad. Äfven de till synes obetydligaste egenartade eller typiska drag af samfundsorganisation, indelning och samlif invånarna emellan måste uppmärksammas, och då vi här till en del ha att göra med rester af byväsendets historiska grundvalar, sammanföras dessa lämpligast under själfva bybeskrifningen. I öfrigt hänvisas till min förut citerade promemoria och en under tryckning i Svenska Landsmålen varande ledare för undersökning af materiell kultur.

Som nämnts omfattar bokens hufvudkapitel arbetets olika arter och faser, och en åskådlig bild lämnas af männens och kvinnornas id och sträfvan för tillvaron samt det icke vidlyftiga, som bjudes utöfver det nödvändiga. Det är egentligen endast en gren häraf, som här måste framhävas på ett helt annat sätt än författaren gjort det för sina syften, och hvilken alltmera tenderar att bli ett centralproblem och för utforskande af den materiella kulturen är oundgänglig, nämligen tillverkningen eller ursprunget af hela föremålsbeståndet i en bygd och alla på försäljning inriktade produkter. Bland slöjder och näringar samt »gärningsmän», som sålunda behöfva belysas, kunna anföras: skomakeri, skrädleri, byggmästare, murare, smeder, målare, båtbyggeri, korgflätning, laggkärlstillverkning, mat- och dryckeskärlstillverkning, svarfvare, snickare, urmakare etc. Andra tillverkningar äro som bekant koncentrerade till städer eller vissa centra och utöfvas af handverkare och industrier därstädes, såsom krukmakeri, guldsmedsarbete och tillverkning af flertalet metallföremål, glas o. s. v. För att belysa problemställningen tar jag mig

friheten att här lämna en öfversikt af tillverkningarnas olika arter och därmed hvilka frågor som behöfvas besvarade i olika landsändar för att sätta den inhemska etnografiska forskningen på fast mark:¹

1. *hemgjordt arbete:*

a) enklare bruksföremål, hus etc. gjordes oftast hemma, men en tydlig minskning häraf gör sig gällande med modernisering och välstånd samt närhet till städer o. s. v.

b) i vissa trakter, särskildt där åkerbruket mindre dominerar och ex. virkestillgången är rikare, fortlefde (och gör delvis ännu) en rad traditionella hemslöjder af icke sällan märkvärdigt hög utbildning såsom allmän färdighet, mest dock i afsides liggande trakter och i stigande kurva efter den primitivitet, som utmärker befolkningen (ex. lappar, finnar etc.).

c) specialister göra icke sällan sina för yrkets utöfvande nödvändiga redskap (ex. fiskare etc.).

d) ambitionsarbete, ex. stundom brud- och brudgumsgåfvor, prof vid upptagande i åldersklasser och sammanslutningar o. s. v.

2. *yrkesbyggders produktion*, d. v. s. en viss tillverkning utgör en bygds allmänna bi- eller hufvudnäring (ex. knallarnas svarfvararbete i äldre tider, laggkärlstillverkning, smide, skomakeri, väfnad etc. i olika trakter). Ej sällan består detta förhållande blott däri, att yrkesmännen äro tätare i en bygd än annorstädes. Där jordbruket, fisket el. d. helt dominerar förekommer icke den förra arten.

3. *yrkesutöfvare och handverkare.*

a) på landet. De äro till karaktär och smak ofta fullt allmogemässiga.

b) i städer och liknande samhällen, hos hvilka allmogens smak, traditioner och behof mer eller mindre tillmötesgingos. Detta, på en allmän ekonomisk lag, att producenten måste ta hänsyn till konsumenten, hvilande förhållande, är ett ytterst viktigt etnografiskt spörsmål, ty dragkampen mellan tillverkaren och de modeinflytelser, som behärska honom å ena sidan och allmogens konservatism och traditionsbun-

¹ Till de vanliga hemsysslorna, som här uteslutas, räknas i viss utsträckning äfven textiltillverkningen.

denhet å den andra, är det just, som utgör ett af allmogekulturens viktigaste särdrag. Denna synpunkt är en kardinalsats för här ifrågavarande forsknings metod till skillnad från den konstindustriella.

4) *industri på landet eller i städerna*, stundom kombinerad med att vissa produkter distribueras ut bland landsbefolkningen för att bearbetas i en eller annan form, ex. textilier, metalltrådsarbeten etc. — Det nyssnämnda konsumentinflytandet gör sig här naturligtvis i mindre grad gällande.

Som sagdt, dessa kompletterande önskemål ha här ej framförts för att betaga dr. Levanders bok något af dess värde, utan äro tvärtom ämnade att understryka dess karaktär af förträffligt mönster, och ett hjärtligt tack må här uttalas till författaren för hans lärorika och väckande bidrag.

Sigurd Erixon.

Upprop.

Då det är af vikt att få till stånd undersökningar af de få *oskiftade byar*, som ännu återstå i vårt land¹, anhålles härmed att Nordiska Museet benäget måtte underrättas om, *hvar dylika ännu finnas* och speciellt att dylikt meddelande måtte insändas om skifte och utflyttning förestår. Önskligt vore att upplysningarna gjordes så ingående som möjligt och åtminstone att därur framginge, *hurpass bibehållen och stor byn är*. Mycken hjälp kan härvid lämnas af *landtmätarna* i olika orter, till hvilka denna vädjan därför särskildt riktas. Naturligtvis mottagas med största tacksamhet *bilder, fotografier, bykartor och ritningar* samt uppgifter om *byorganisation, bylif* etc. Adress: Nordiska Museet, Stockholm 14.

¹ Här fränses Dalarna, där förhållandena ju till stor del äro annorlunda. Vidare bör observeras att byar, som skiftats men där tomterna ej utflyttats, ävenledes äro af stort intresse.

Samfundet för Nordiska Museets främjande.

I hufvudstaden bosatt stiftande ledamots årsafgift är *sju* kronor. Utom hufvudstaden bosatt ledamot erlägger en årsafgift af *fem* kronor.

Enligt § 6 i samfundets stadgar är emellertid den, som i stället för den årliga ledamotsafgiften på en gång erlägger minst ett hundra kronor, att anse såsom ständig ledamot och sedan befriad från alla afgifter.

Ledamot, såväl stiftande som ständig, erhåller årligen ett årskort till Nordiska Museets samtliga afdelningar för sig personligen eller för en medlem af sin familj, hvilkens namn i sådant fall torde uppgifvas. Tidskriften »Fataburen» utdelas till medlemmar bosatta utom Stockholm. Därstädes boende kunna erhålla densamma till halfva boklädspriset genom museets expedition å Skansen.

Dessutom eger ledamot rätt att för de närmaste medlemmarna af sin familj (man, hustru eller barn) erhålla årskort gällande till museets samtliga afdelningar för ett pris af *tre* kronor för hvarje sådan medlem. Årskort till Museet å Lejonslätten kosta eljest 5 kr. för vuxna, 3 kr. för barn och till Skansen 6 kr. för vuxna, 4 kr. för barn.

På det stiftande ledamot ej må hafva besvär med årsafgiftens insändande, upptages densamma utom Stockholm genom postförskott samt i Stockholm efter midten af januari genom bud. De i Stockholm bosatta medlemmar, som så önska, kunna dock fr. o. m. den 15 dec. till midten af jan. å museets expedition å Skansen utlösa sina årskort.

Bref och meddelanden torde ställas till Sekreteraren i Samfundet för Nordiska Museets främjande, adress Nordiska Museet, Stockholm 14. Allm. telefon 4. Riks telefon 13 10.

Författare och förläggare, som önska böcker och uppsatser anmälda eller omnämnda i tidskriften, behagade insända dem under adress *Nordiska Museet*, Stockholm 14. Manuskript, meddelanden och uppgifter insändas under samma adress.

Fataburen utkommer med 4 häften årligen och åtföljes dessutom af en redogörelse för museets förvaltning.

Tidskriften kostar i bokhandeln och på posten 5 kr. för årgång. Lösa häften säljas i mån af tillgång för 2 kr. Till de ledamöter i Samfundet för Nordiska Museets främjande, som äro bosatta utom Stockholm, utdelas tidskriften gratis. I hufvudstaden boende ledamöter kunna erhålla tidskriften till halfva boklådspriset vid rekvisition genom museets expedition å Skansen.

Pärmar, afsedda för Fataburens olika årgångar, af blått linne samt till ett pris af 1 kr. för årg., finnas efter rekvisition att tillgå hos K. hofbokbindaren GUSTAF HEDBERG, Gamla Kungsholmsbrogatan 26, Stockholm C.